

bulharského vládce do Konstantinopole a v triumfálním pochodu, kterým oslavil své vítězství, byl car Boris veden jako jeho zajatec. Na Konstantinově fóru byl před přihlížejícím davem veřejně zbaven carského pláště a dalších odznaků panovnické moci a nato pak, jako akt císařovy milosti, povýšen do hodnosti magistra. Nikdy se však už nesměl vrátit do Bulharska, které bylo jako jedna z provincií opět včleněno do správní soustavy byzantské říše. Tzimiskos rovněž zrušil bulharský patriarchát a podřídil bulharské biskupy pod konstantinopolskou jurisdikci, aby likvidace bulharské samostatnosti byla úplná. Na paměť zázračné pomoci, která — jak Byzantinci věřili — jim dopomohla k vítězství, nařídil přejmenovat Dorostolon na Theodoropolis (město sv. Theodora).

Teprve ukončení války s Rusy umožnilo Tzimiskovi obrátit pozornost opět k východu a dovést zde Nikeforovo dílo. Emír v Aleppu přestal být nebezpečím. Krátce po pádu Antiochie *stratopedarches* Petros Fokas obklíčil v zimě 969/970 samotné Aleppo a donutil jeho správce ke kapitulaci a uzavření mírové smlouvy, která z Aleppa učinila ve skutečnosti jen vazala byzantské říše. Nová výzva byzantské moci však vyvstala na jihu, když Fátimovci, původně vládcí v severní Africe, se zmocnili i vlády nad Egyptem a odtud opanovali Palestinu. Už roku 971 zaútočili, i když bez úspěchu, na Antiochii a nepřestali už nadále dorážet na byzantské pozice.

Tzimiskos se na východ vypravil roku 974. Stejně jako jeho předchůdce postupoval systematicky podle předem připraveného strategického plánu. Dříve než proti arabskému nepříteli táhl na severovýchod, kde v Arménii hrozilo nebezpečí, že sjednocení arménští magnáti by pod velením krále Ašota III. mohli vytvořit nepřátelskou frontu proti Byzanci. Mír a zároveň prosazení jejího vlivu v kavkazské oblasti mělo pro Byzanc, stejně jako už dříve ve starověku pro říši římskou, vždy velký význam. Problém se stal aktuální zejména nyní, když se Tzimiskos chystal k velké protiarabské ofenzívě. Podařilo se mu docílit toho, že jeho tažení nevyústilo ve válečné střetnutí, ale že naopak s králem Ašotem uzavřel spojeneckou smlouvu. S posilou 10 000 arménských jezdců se nyní vypravil na jih a jeho tažení trávající pouze jeden a půl roku rozšířilo byzantskou moc až do Palestíny. Nejprve obsadil oblast horní Mezopotámie. Neobrátil se však na východ, kde sídlo arabských kalifů, nyní zbavených jakékoli skutečné moci, se zdálo být snadnou kořistí. Důvodem byly zřejmě strategické úvahy — problémy se zásobováním, příliš napnutá spojovací linie s jeho bezpečným zázemím a trvalá hrozba z jihu obsazeného Fátimovci. Tzimiskos proto postupoval do Sýrie, kde upevnil dosavadní výboje. Přezimoval v Antiochii a odtud se na jaře roku 975 vydal do Palestíny. Slavnostně vstoupil do Emessy, po krátkém odporu obsadil Baalbek, Apameiu a Damašek a odtud už vstoupil do Galileje, kde se mu vzdalo bez boje netoliko město Tiberias, ale i Nazaret, rodiště Kristovo. Tzimiskos se ocitl na dosah samotného Jeruzaléma. Silná přístavní města na středomořském pobřeží byla však ještě v arabské moci a císař, podobně jako o rok dříve v případě Bagdádu, nechtěl riskovat, že by byl napaden zezadu. Obrátil se proto zpět na sever a postupně podrobil jedno město

za druhým své moci: Akra, Bejrút, Sidon, Bykos a další města — s výjimkou silné pevnosti Tripolis — se mu po větším či menším odporu musela vzdát a Tzimiskos svou výpravu dokončil tím, že soutavně pacifikoval vnitrozemí a dobyl tam jednotlivé pevnosti, které předtím byly základem arabské vojenské síly.

Tzimiskovo tažení byla skutečná křížácká výprava, která byzantské moci podrobila velkou část křesťanských posvátných míst ztracených v době arabské expanze. Od 7. století se byzantské území nerozpínalo ještě nikdy tak daleko na východ, a navíc bylo těchto zisků dosaženo za cenu nepatrných ztrát. Nelze však také přehlédnout skutečnost, že svého nejvyššího cíle — obsazení Jeruzaléma — tato křížácká výprava nedosáhla. V byzantských očích ovšem Jeruzalém neměl tak velký význam, jaký měl pro středověkého západního člověka, protože místem, k němuž se upínalo náboženské myšlení Byzantinců a jež pro ně představovalo a v sobě soustřeďovalo vše nejposvátnější na zemi, byla Konstantinopol, která jim byla novým pozemským Jeruzalémem, významnějším a důležitějším než Jeruzalém skutečný. Ještě důležitější byla skutečnost, že vlastní centra arabské moci na území Iráku, Íránu a v severní Africe zůstala těmito výboji nedotčena. Jakkoli Nikeforovy a Tzimiskovy výboje navazující na úspěchy jejich předchůdců posunuly východní hranici zřetelně o 200 až 300 kilometrů dále na východ a přivtělily k říši široký pruh území táhnoucí se od Arménie přes severní Mezopotámii a Sýrii až do Palestíny (která ovšem byla záhy zase ztracena), obnovit vládu nad východními provinciemi římské říše bylo nad možnosti středověké Byzance.

Není třeba pochybovat o tom, že Tzimiskos by byl ve svých výbojích pokračoval. V zimě roku 975/76 však už cestou zpět do Konstantinopole onemocněl tyfovou horečkou a 10. ledna 976 zemřel.

Vyvrcholení byzantské epopoje: Basileios II.

Tzimiskova náhlá smrt uvolnila cestu k skutečné vládě oběma legitimním, „v purpuru zrozeným“ císařům, synům Romana II., kteří mezitím dosáhli věku 19 a 16 let. Zdálo se už, že příslušníci makedonské dynastie jsou odsouzeni k tomu, aby byli císaři jen podle jména a těšili se pouze vnějším projevům svého postavení, zatímco skutečná moc zůstane v rukou jejich spolucísařů, kteří budou fakticky vládnout jejich jménem podobně jako kdysi majordomové na dvoře franských Merovejců. Oba mladí císaři také nebyli k vládním záležitostem vedeni, či přesněji ani připuštěni, a skutečně také mladší z nich Konstantinos neprojevoval o vládu sebemenší zájem a zcela se vyžíval v rozmařilém způsobu života.

Skutečná moc po Tzimiskově smrti spočívala v rukou parakoimomena Basileia, nemanželského syna Romana Lakapena, který tento vysoký úřad zastával s krátkými přestávkami už plných třicet let od začátku samovlády Konstantina Porfyrogeneta. Tento eunuch měl mnoho nectností; byl to lstivý intrikán, chtivý majetku a moci, arogantní a pochlebující podle situace a potřeby, požívačný rozmařilec, ale

beze vší pochyby schopný administrátor. Vůbec mu nepřišlo na mysl, že by měl považovat Basileia, který už dosáhl dospělého věku, za skutečného vládce, ale hodlal nadále vládnout sám císařovým jménem. Nebezpečí pro svou moc však spatřoval v představitelích armády mezi nimiž přední místo zaujímal Bardas Skleros, příslušník mocné aristokratické rodiny arménského původu, který byl za Tzismikovy vlády vrchním vojenským velitelem (domestikem Východu). Basileios se ho pokusil odstranit tím, že ho jmenoval strategem pohraničního thematu Mesopotamia. Skleros však na to odpověděl tím, že se dal svými vojáky prohlásit císařem a vytáhl proti hlavnímu městu. Získal podporu velké části maloasijské aristokracie a podařilo se mu strhnout na svou stranu i provinciální loďstvo operující u maloasijských břehů. Ve dvou bitvách, na podzim roku 976 a na jaře 977, porazil císařské armády, a táhl proti hlavnímu městu, kde císaři zůstalo věrné hlavní loďstvo kotvící v konstantinopolském přístavu. V této situaci se Basileios obrátil na Bardu Foku, který byl až do té doby držen v internaci v klášteře na ostrově Chios. Byl to zoufalý čin, protože Bardas Fokas byl potencionálně stejně nebezpečný jako Skleros a navíc po svých zkušenostech neměl důvod mít současné vládce v lásce. Představoval však jedinou sílu schopnou Sklerovi čelit.

Fokas, který věděl, kde je zdroj jeho síly, se nezdržoval v obklíčeném hlavním městě, ale pronikl do vnitrozemí Malé Asie a začal tam shromažďovat armádu. Skleros nato zanechal obléhání a urychleně se vrátil, aby zničil nebezpečí vyrůstající mu za zády hned v zárodku. V první bitvě se mu podařilo svého protivníka porazit, ale Fokas unikl ke gruzínskému knížeti Davidovi, od něhož získal podporu a především silné vojenské posily pod velením Ioanna Tornikia — mnicha-vojáka, který se později uchýlil jako poustevník na horu Athos. Fokova a Sklerova armáda se střetly v březnu 979 na řece Halys. Podle líčení Ioanna Skylitza však oba vojevůdci souhlasili s tím, že místo toho, aby nechali bojovat své armády, bude spor vyřešen jejich osobním soubojem. Tato přímo romantická historika ukazuje, že v občanské válce nešlo o zájmy říše nebo legitimní dynastie, ale především o soupeření předních aristokratických rodů, který z nich bude mít v říši převahu. V souboji byl Bardas Skleros zraněn a s malou družinou svých věrných se uchýlil na území mosulského emíra, kde požádal o azyl. Na kalifův příkaz byl poslán do Bagdádu, kde pak strávil sedm let v pohodlné internaci.

Tak skončila první občanská válka v době Basileiovy vlády. Posílila postavení parakoimomena Basileia, který zůstal všemocným ministrem a v podstatě regentem, zejména však podpořila rozvoj odstředivých tendencí mezi provinciální aristokracií reprezentovanou nyní zejména Bardou Fokou, který v hodnosti domestiků východu byl vrchním velitelem byzantských vojsk a opíral se o podporu dalších mocných rodin, zejména Melissenů a Maleinů. Utrpěla pouze prestiž moci císařské. V jednom ohledu však přece jen došlo k podstatné změně: legitimní císaři nestáli už ve stínu mocného spolucísaře, který byl ve skutečnosti autokrátorem a skutečnou vládu strhl výlučně na sebe, ale titul a nadřazené postavení absolutních vládců se všemi odznaky a projevy moci, jež byly při nejrůznějších příležitostech

a ceremoniích veřejně prezentovány, zůstaly vyhrazeny jim. Mladší Konstantinos byl ochoten se s tím spokojit a o více neusiloval. Pro císaře Basileia byla však revolta předních hodnostářů a aristokratů říše, kteří v občanské válce bojovali ať už na té či oné straně pouze za vlastní zájmy, tvrdým poučením.

Někdy v této době došlo podle shodného svědectví všech pramenů k podstatné proměny jeho povahy. Zavrhl všechny rozkoše a přepych císařského dvora — vybraná jídla, skvělé oděvy, slavnosti; ženy neměly v jeho životě žádné místo, nikdy se neoženil a není ani známo, že by kdy měl nějaké milenky. Byl přísný, zasmušilý, podezřívavé povahy, neměl přátel, nedbal ani o vnější projevy moci, ani o jakákoli rozptýlení. Veškerý jeho zájem se upíral jen ke správě státu a k výkonu moci. To ovšem muselo narážet na odpor jeho všemocného ministra, který nechtěl připustit, aby byl jakkoli omezována nebo kontrolován.

O událostech v letech 980—985 nejsme téměř vůbec informováni, zdá se však, že eunuch Basileios v obavě před stále rostoucí snahou mladého císaře ujmout se skutečné vlády, se pokusil proti němu zosnovat spiknutí. Basileios II. odpověděl rázným protiúderem. Neočekávaně nařídil parakoimomena zatknout, zbavil jej všeho majetku a poslal do vyhnanství. Nejpozoruhodnější na celé věci bylo však to, že tento příkaz byl vykonán bez jakéhokoli pokusu o odpor a že eunuch Basileios, který byl jeden den všemocným správcem říše oplývajícími nesmírným bohatstvím, se druhý den stal bezmocným žebrákem zbaveným i těch nejnútnejších prostředků k životu. Zcela zlomen touto náhlou změnou svého osudu byl ochromen šokem a za několik dnů zemřel. Jako příčinu parakiomomenova sesazení císař uvedl jeho zpronevěru státního majetku a korupci. Když však byla provedena konfiskace jeho majetku, byl sám císař ohromen tím, jaké ohromné jmění si jeho ministr úplatky a jiným využíváním svého úřadu na úkor státu nahromadil. A i když to byl výjimečně extrémní případ, přece jen v něm nacházíme typický doklad skutečnosti, že hlavním zdrojem majetku a moci bylo v byzantské společnosti postavení v žebříčku císařské byrokracie.

Císař Basileios se neomezil jen na to, že konfiskoval veškerý majetek svrženého parakoimomena ve prospěch koruny (dokonce včetně všech nadací, které kdy učinil, jako byly např. bohaté statky kláštera sv. Basileia), ale zrušil i platnost veškerých zákonů a nařízení jím kdy vydaných, pokud on sám ji nepotvrdí vlastoručním přípisem na rubu příslušné listiny. Byl to zřejmě nejen projev zášti vůči zpupnému eunuchovi, který si osoboval postavení císařova poručníka a omezoval ho v jeho moci, ale záměrný krok v úsilí o prosazení absolutní vlády.

Byl tu ovšem ještě Bardas Fokas. Existovalo podezření, že se podílel na spiknutí chystaném Basileiem Lakapenem, anebo že o něm aspoň věděl. Císař se neodvážil proti němu zakročit podobně jako proti parakoimomenovi a také mu k tomu nepochybně chyběly mocenské prostředky. Spokojil se tedy aspoň s tím, že jmenoval Foku správcem (*dux*) pohraniční provincie Antiochie a pod touto záminkou ho zbavil titulu domestiků Východu a vrchního velení nad vojskem. To mu však nestačilo. Chtěl se sám osobně uplatnit jako vojenský velitel a příležitost se mu k tomu právě nabízela.

Bulhaři, jejichž stát Ioannes Tzimiskes roku 972 znovu začlenil do soustavy byzantské říše, nezůstali dlouho pod byzantskou nadvládou. Zdá se ostatně, že byzantská správa byla plně zavedena především ve východní a přímořské části bulharské říše, zatímco hornaté vnitrozemí na západě, obtížně přístupné, zůstalo stranou pozornosti a podrželo si možná i určitou samostatnost. A právě zde, na území dnešní Makedonie, vypuklo po zprávě o smrti Ioanna Tzimiska a o zmátcích, které ji následovaly, nové bulharské povstání proti byzantské nadvládě. Do jeho čela se postavili čtyři bratři – David, Moses, Aaron a Samuel, nazývaní Komitopulové (podle toho, že jejich otec Nikolaos byl byzantským správním úředníkem s titulem *komes*). Kolem roku 980 tři starší bratři byli už mrtví, ale zato nejmladší z nich, Samuel, se prosadil jako samostatný vládce, který ovládl celou jihozápadní část někdejší bulharské říše a dále rozšiřoval svou vládu tak, že opanoval nejen celé území mezi Dunajem a pohořím Balkán, ale postupně ovládl i Epirus, část Albánie a začal podnikat nájezdy do Řecka. Větší města, jako Théby, Athény či Korint mu dokázala odolat, ale řecký venkov byl bez milosti vydán na pospas jeho plenění. Důležitou překážkou jeho útokům tvořilo město Larissa v Thessálii, jejíž guvernér Kekaumenos bulharský nápor několikrát odrazil. Roku 985 se jí však Samuel nakonec zmocnil a na jaře roku 986 bulharský vládce oblehl Berrhoiu. A Berrhoia byla vzdána jen několik hodin jízdy od Soluně. Císař Basileios II. považoval za nutné proti Samuelovi rozhodně zasáhnout a zároveň v tom viděl vhodnou příležitost projevit se osobně jako vojenský velitel.

Jeho výprava však skončila pohromou. Strategicky byla plánována dobře. Basileios se rozhodl proniknout Samuelovi do zad a opanovat Serdiku (dnešní Sofii), která tvořila křižovatku všech strategicky důležitých i obchodních cest v Bulharsku. V důsledku špatně koordinovaných akcí jeho podřízených velitelů a nedostatečné přípravy obléhání nemělo úspěch a když se projevil nedostatek zásob, bylo nutno od něho upustit a zahájit ústup. Mezitím se však Samuel vrátil urychlenými pochody nazpět, předem obsadil strategicky vhodné místo v horské soutěsce, nazývané podle velkého římského císaře a dobyvatele Balkánu Trajánova brána, a 17. srpna vracející se Byzantince nečekaně napadl a úplně rozdrtil. Většina byzantského vojska byla pobita a samotnému Basileiovi se jen s námahou podařilo uprchnout v doprovodu několika důstojníků a vojáků do Thrákie.

Zničení Basileiova vojska Bulhary vyvolalo veliký ohlas. Maloasijská aristokracie, která vedení vojenských záležitostí považovala za své dědičné privilegium a která už byla pobouřena způsobem, jak Basileios odstranil z čela armády Bardu Foku, projevila otevřený odpor nad tím, že nezkušený císař si dovolil organizovat vojenské tažení bez jakékoli konzultace s některým z nich a že vojsko vedl sám místo toho, aby si k tomu vybral některého zkušeného vojevůdce z jejich řad. Bardas Skleros, který už sedm let nečinně trávil čas v Bagdádu, si byl jist, že nyní definitivně přišel jeho čas. Přesvědčil kalifa, aby ho propustil a poskytl mu podporu, a vydal se zpět na byzantské území, kde se v Melitene znovu prohlásil císařem. Rychle se zvětšující počet jeho příznivců přiměl Basileia, aby nebral nebezpečí na

lehkou váhu. Jeho vojsko bylo však předtím zničeno a slabé síly, jež mu zbyly, jen stěží stačily zadržovat bulharský tlak na severní hranici. Z Malé Asie, tradičního rezervoáru byzantské vojenské síly, on sám podporu stěží mohl očekávat. Proto se rozhodl obrátit se na tradičního Sklerova nepřítele Bardu Foku. Znovu ho jmenoval domestikem východu a vyzval ho, aby sestavil armádu, kterou by porazil uzurpátora. Uražený Fokas však nechtěl už nic mít společného s mladíkem, který jeho, představitele jedné z nejmocnějších rodin a příbuzného zemřelého císaře, ponížil a který navíc prokázal svou neschopnost. Uchýlil se na statky svého přítele Eustathia Maleina zahrnující nemalou část provincií Charsianon a Kappadokia a v jeho sídle, připomínajícím spíše královský palác než venkovský statek, povolal k sobě představitele všech maloasijských šlechtických rodin. V jejich středu se za jejich nadšeného souhlasu dal v srpnu 987 provolat císařem. Nezapomínal ovšem, že blízko arabské hranice je připraven bojovat o moc ještě další uzurpátor, jehož síly nebylo možno podceňovat a který by ho mohl při tažení na hlavní město zezadu nečekaně ohrozit. Obrátil se proto na Sklera s návrhem, aby se o císařskou moc rozdělili jako spolucísaři; aby místo vyčerpání svých sil vzájemným bojem naopak společně rozdrtili Basileia a potom se o vládu podělili tak, že jednomu připadne správa západní a druhému správa východní poloviny říše. Skleros na nabídku přistoupil, ovšem Bardas ho záhy zrádně přepadl, zajal a uvěznil v jeho vlastním sídle.

Takto zajištěn vydal se Bardas Fokas na pochod proti Konstantinopoli. Na začátku jara roku 988 stanula větší část jeho vojska u Chrysopole na asijské straně Bosporu, přímo naproti hlavnímu městu, zatímco Bardas sám se s vybranými oddíly utábořil u Abydu, byzantské celnici na Hellespontu, jenž byl jediným městem v Asii, jež zůstalo v Basileiově moci. Basileios se ocitl v zoufalém postavení. Mohl se sice spolehnout na loajalitu konstantinopolského obyvatelstva, jež maloasijské aristokraty upřímně nenávidělo, ale jediná vojenská síla, jež mu zbyla, byla císařská garda. Nemohl počítat ani s podporou iberských (gruzínských) spojenců, protože jejich král David byl přítelem Fokovým a poskytl svou pomoc jemu. V této situaci, jež se mohla zdát beznadějnou, projevil Basileios II. rozhodnost a strategickou prozíravost, které byly pro jeho celou vládu příznačné.

Podle smlouvy, kterou Ioannes Tzimiskes uzavřel roku 971 s knížetem Svjatoslavem, byl ruský panovník povinen poslat v případě potřeby císaři vojenskou pomoc. A právě s odvoláním na tuto dohodu byli vysláni na rychlých člunech po Černém moři a dále po Dněpru do Kyjeva poslové s žádostí o posláni vojenských oddílů. Vládcem v Kyjevě byl v té době Svjatoslavův nejmladší syn Vladimír, původně kníže v Novgorodu, který se po násilné smrti svých starších bratrů stal roku 980 nejvyšším ruským knížetem. Vladimír projevila ochotu půjčit byzantskému císaři silný oddíl svých normanských (varjažských) bojovníků, a to o to ochotněji, že se mu tito silní, ale také příliš samostatní spojenci, kteří mu v bratrovražedných válkách pomohli na trůn, stali mezitím nepohodlní. Zároveň však chtěl co nejvíce vytěžit z beznadějné situace, v níž se Basileios ocitl, a tak si za slíbenou pomoc

diktoval svou cenu — a ta byla vysoká: ruský kníže požadoval, aby mu císař dal za manželku byzantskou „v purpuru narozenou“ princeznu. Z byzantského hlediska to byl nehorázný požadavek; vážně ohrožoval nároky na výlučné nadřazené postavení v hierarchii křesťanských panovníků, které si byzantští císaři osobovali. A nadto ruský vládce byl dosud pohan! Basileios ovšem neměl možnost rozhodovat se pro nebo proti. Jiná záchrana než přijmout ruskou pomoc, a to i za tuto neslýchanou cenu, mu nezbývala. A tak přislíbil Vladimírově žádosti vyhovět, ovšem za podmínky, že se dá pokřtít a zapudí všechny své dosavadní ženy ze svého dvora. Ruský kronikář uvádí, že Vladimír měl kromě svých čtyř řádných manželek (z nichž dvě byly českého původu) ještě na osm set souložnic na různých svých hradech; je očividné, že toto nepravděpodobně vysoké číslo je jen literární zveličení vytvořené podle biblického vzoru (král Šalamoun a jeho ženy), není však také třeba pochybovat o tom, že tento údaj v podstatě vystihuje způsob života běžný na Vladimírově dvoře a v prostředí jeho družiny.

A tak v létě nebo na podzim roku 988 dorazily po Černém moři do konstantinopolského přístavu ruské lodice s družinou šesti tisíc obávaných normanských bojovníků, kteří už nadále zůstali natrvalo v Konstantinopoli a stali se jádrem proslulé varjažské gardy byzantských císařů. S jejich příchodem nabyl vývoj událostí rozhodujícího obratu. Basileios nejprve díky obratnému taktickému postupu porazil a zcela zničil Fokovo vojsko tábořící proti Konstantinopoli u Chrysopole. Potom se v čele ruských Varjagů a dalších svých oddílů vydal proti uzurpátorovi, jehož síly, doplněné osvědčenými iberskými spojenci, nebylo možné podceňovat. Obě vojska se srazila před Abydem 13. dubna 989. Ještě však než se mohla bitva skutečně rozvinout, Bardas Fokas před zraky celého vojska náhle padl s koně mrtev na zem, pravděpodobně postižen infarktem nebo mrtvicí. Po této ohromující události se bitva proměnila v masakr vzbouřeneckých sil a Basileios byl rázem zbaven nebezpečí hrozícího zničit jeho vládu.

Zbýval ovšem ještě Bardas Skleros na východní hranici říše, který se po zprávě o Fokově smrti a rozbití jeho sil osvobodil ze svého zajetí a znovu kolem sebe shromáždil řadu přívrženců. Basileios nechtěl riskovat další občanskou válku a s ní spojené vysílení říše a starý už Bardas Skleros, jehož zdraví bylo vážně podlomeno předchozími událostmi a který navíc téměř oslepl, už také ztratil vůli k boji. Mezi oběma muži došlo k slavnostnímu usmíření; Basileios formálně uznal Sklera za svého spolucísaře a ponechal mu právo nosit některé odznaky panovnické hodnosti. Ve skutečnosti však neměl Skleros žádoucí moc a dožil zbývajících let svého života v přepychovém ústraní.

Je nepochybné, že na Basileiově vítězství nad jeho protivníky měl značný podíl zásah ruské vojenské družiny vyslané knížetem Vladimírem. Dohoda mezi ním a Basileiem II. povznesla byzantsko-ruské vztahy na podstatně novou úroveň a především ve svých důsledcích určila kulturní vývoj Ruska na četná další staletí. Rozhodující událostí v tomto směru byl křest samotného Vladimíra a s ním spojená christianizace Rusi z Byzance. Může se zdát zvláštní, že o této události světodějné-

ho významu se byzantské prameny téměř ani nezmiňují; ovšem právě tak žádný byzantský pramen neuvádí ani zmínku o vyslání cyrilometodějské misie na Moravu a o jejím úspěšném díle. Byzantští kronikáři byli příliš soustředění na dění v Konstantinopoli, jež pro ně představovala střed celého světa, a událostem na pomezí říše věnovali vesměs jen málo zájmu. O pokřestění Ruska se tak dovídáme především jen z domácí ruské tradice, která však také nepodává jednotný obraz sledu všech událostí.

Podle nejstarší ruské kroniky, která vznikla postupně v 11. století v klášteře „Pečorskaja lavra“ (Jeskynní klášter) v Kyjevě a již dal definitivní podobu začátkem 12. století mnich téhož kláštera jménem Nestor, se Vladimír rozhodl zavrhnout pohanství a přijmout křest teprve potom, co prozkoumal všechna tehdejší hlavní náboženství, jejichž představitelé postupně přišli na jeho dvůr, aby ho přesvědčili o přednostech své víry — islámu, judaismu a západního i východního křesťanství. Toto legendární vyprávění není zcela bez historického podkladu. Judaismus znali Rusové z chazarské říše, rozprostírající se v 9. století v jihoruských stepích. Kníže Svjatoslav po nějakou dobu uvažoval o tom, že přeneseme centrum své říše na území volžských Bulharů, kteří vyznávali islám. A jeho matka, kněžna Olga, udržovala styky s německým králem Ottou I., od něhož si vyžádala misionáře. Největší kulturní a politickou přitažlivost měla však pro kyjevské vládce Byzanc. Když na podzim roku 987 přišlo poselstvo knížete Vladimíra do Konstantinopole, byly pro ně v chrámu Boží Moudrosti uspořádány slavnostní bohoslužby. Ruští vyslanci, oslnění nádherou chrámu, množstvím světél a velkolepostí bohoslužebných ceremonií, se domnívali, že se ocitli v nebi a že během liturgie sestoupili mezi ně shůry andělé a vznášeli se nad jejich hlavami (dojem snadno pochopitelný, představíme-li si nádherné mozaiky chrámu chvějící se v mihotavém svítu svící a zahalované oblaky kadidla). Takové vnější dojmy měly nepochybně velký vliv na uvažování středověkého člověka, a snadno proto uvěříme, že pod dojmem tohoto zážitku ruští poslové pak svému knížeti doporučovali, aby přijal křest z Konstantinopole.

Skutečné důvody jeho obratu ke křesťanství byly však motivovány především politickými ohledy a Vladimírův křest nebyl jen otázkou náhodného náhlého rozhodnutí, ale přirozeným vyvrcholením dlouho trvajícího procesu. První pokus o christianizaci Rusi byl učiněn už za patriarchy Fotia, který ve svém okružním listě východním patriarchům z roku 867 nadšeně popisoval, jak velkých úspěchů zde byzantští misionáři dosáhli. Bylo to zřejmě ovšem velmi nadsazené a po církevní organizaci, kterou Fotios ve svém listě zmiňuje, nezůstalo později ani stopy. Snahy o šíření křesťanské víry — a tím i byzantského kulturního a politického vlivu — v Rusi však neustaly. Císař Leon VI. využil příchodu Olegových vyslanců do Konstantinopole, aby se pokusil získat je pro křesťanskou víru. Hlavní význam v tomto směru měly však nepochybně obchodní styky. Dosvědčuje to skutečnost, že mezi svědky, kteří měli přísahou stvrdit obchodní smlouvu uzavřenou mezi Byzancí a Rusy roku 994, byli vedle pohanů i křesťanští Varjagové.

Největšího úspěchu tyto snahy dosáhly, když se dala pokřtít sama kyjevská kněžna Olga, vdova po knížeti Igorovi, kterou Konstantin Porfyrogennetos slavnostně přijal už jako křesťanskou panovnici. Jejího příkladu ovšem následovala jen nevelká skupina osob v jejím bezprostředním okolí, zatímco převážná část vládnoucí vrstvy s jejím vlastním synem Svjatoslavem zatvrzele zůstávala věrna staré víře v pohanské bohy. Za jeho vlády převládla opět protikřesťanská strana, ovšem někteří jednotlivci i celé skupiny obyvatelstva se hlásily ke křesťanské víře i nadále. Svjatoslavův syn Jaropolk pak už ke křesťanům zaujímal daleko příznivější stanovisko. Zpráva latinského kronikáře, že se dokonce dal sám pokřtít od západních misionářů, není zřejmě věrohodná (jde asi o pozdější interpolaci textu), ale jeho diplomatické styky se západním císařem Ottou I. jsou mimo veškerou pochybnost. V tomto ohledu navazoval zřejmě na politiku své báby kněžny Olgy. K trvalejšímu připoutání Rusi k latinské civilizaci to sice nevedlo, přesto však jsou tyto diplomatické styky dokladem trvajících oscilací kyjevských vládců mezi Konstantinopolí a latinským Západem.

Když se roku 980 po zavraždění Jaropolka zmocnil v Kyjevě vlády jeho mladší bratr Vladimír, do té doby jen kníže v severním Novgorodu, převládla zprvu opět pohanský směr. Vladimír se pokusil zorganizovat pohanský kult, na vyvýšenině u svého dvoru dal vztyčit sochy slovanských bohů s Perunem v čele a přikázal, aby jim byly pravidelně přinášeny oběti. Příležitostně docházelo i k pronásledování Rusů vyznávajících křesťanskou víru, přičemž se zdá, že ti pocházeli především z varjažské části obyvatel Kyjeva. Když však Vladimír měl už svou vládu pevně zajištěnu a začal usilovat o pevnější stabilizaci a další výstavbu vnitřní struktury ruského státu, jevil se mu stále více nezbytné spojit ji s odpovídající ideologií; pohanství už očividně nedostačovalo potřebám rychle se vyvíjející ruské společnosti. K tomu přistupovaly i ohledy zahraničně politické, protože pouze přijetí křesťanství mohlo ruskému knížeti zajistit mezinárodní uznání jako rovnocenného panovníka. Vzdor všem předchozím kontaktům se západními císaři i králi jevil se Vladimírovi císař v Konstantinopoli jako nejmocnější a skutečně nejvyšší ze všech křesťanských vládců. Proto rozhodnutí přijmout křest z Byzance nebylo jen nahodilou událostí, ale spíše naopak žádost Basileia II. o vojenskou pomoc mu poskytla příležitost, aby si za přijetí nové víry a začlenění své země do sféry byzantského kulturního vlivu mohl diktovat vlastní podmínky — a nebylo to nic menšího než sňatek s „porfyrogennetou“ — příslušnicí byzantské vládnoucí dynastie, což nemělo dosud precedens.

V otázce data Vladimírova křtu a jeho sňatku stejně jako prvních etap vývoje církevní organizace na Rusi není zcela jasno. Starší bádání přijímalo většinou líčení Nestorovy kroniky, která ovšem na tomto místě přejímá údaje legendy chersonského původu (tzv. *Korsuňské legendy*), podle níž Basileios II. po porážce svých nepřátel odmítl splnit slib daný Vladimírovi a poslat mu svou sestru Annu za ženu. Nato se prý ruský kníže vypravil se svým vojskem na Krym, obsadil tam město Chersonnesos a všechny další byzantské državy a vyhrožoval byzantskému císaři

nepřátelskými akcemi, pokud nedostojí svému slovu. Teprve pod touto hrozbou byla prý princezna Anna vypravena s početným doprovodem do Chersonnesu a tam byla oslavena její svatba s Vladimírem; odtud se oba manželé v doprovodu četných kněží a s množstvím relikvií a ikon odebrali do Kyjeva, zatímco Chersonnesos byl vrácen byzantské svrchovanosti.

Toto legendární vyprávění ovšem zřejmě upravuje skutečný průběh událostí, aby dodalo Vladimírovi a jeho vojenské síle většího lesku. Podle přesvědčivého rozboru všech dochovaných pramenů, který provedl A. Poppe, lze však sled jednotlivých událostí rekonstruovat asi takto: na podzim roku 987 přišlo do Kyjeva byzantské poselstvo, které dohodlo podmínky ruské pomoci císaři Basileiovi. Po krátkém, asi tříměsíčním katechumenátu byl na svátek Zjevení Páně (6. ledna) roku 988 kníže Vladimír pokřtěn a s ním i ti členové jeho družiny, kteří ještě křesťany nebyli. Na jaře 988, jakmile bylo možno plavit se dolů po Dněpru, vydali se ruští bojovníci do Konstantinopole na pomoc císaři. S nimi šli i Vladimírovi poslové, kteří potom provázeli princeznu Annu s četným byzantským doprovodem zpět do Kyjeva. Vladimír sám se svou družinou se vydal tomuto průvodu vstříc až k pověstným velkým peřejím. Byla to jednak pocta císařské nevěstě, zároveň však i bezpečnostní opatření proti případnému nájezdu Pečeněgů, kteří právě v těchto místech pravidelně ohrožovali kupecké výpravy i diplomatická poselstva. Na začátku léta 988 se konala svatba vládnoucí dvojice. Přibližně v téže době, možná už o svatodušních svátcích, došlo na Vladimírův rozkaz k hromadnému křtu kyjevského obyvatelstva v Dněpru, do něhož byly předtím skáceny pohanské modly. Na podzim 988 se Vladimír odebral na Krym a oblehl město Chersonnesos. Nebyl to však projev nepřátelství vůči Byzanci, jak líčí Nestor, ale právě naopak součást dohody s Basileiem, protože město se přidalo na stranu uzurpátora. Po smrti Bardy Foky neměl však další odpor už význam a Chersonnesos se vzdal Vladimírovi, který jej opět vydal svému císařskému švagru.

I když se obyvatelé Kyjeva dali na rozkaz svého knížete naráz hromadně pokřtít, skutečné pokřesťení celé ruské společnosti byl dlouhý a pomalý proces a pohanské přežitky se udržovaly ještě po celá desetiletí. Šíření křesťanství značně napomáhala i ta skutečnost, že se v ruské církvi velmi záhy začalo užívat vedle řečtiny i církevně slovanského jazyka, který v ní brzy zcela převládla. Slovanské knihy se do Ruska dostávaly jednak z Bulharska, ale i z Čech, s nimiž ruská knížata udržovala intenzivní styky. Byzantští misionáři sloužili liturgii nepochybně v řeckém jazyku, ale vedle toho museli zjevně tolerovat i liturgii slovanskou a díky podpoře knížete tento směr brzy převládla, až konečně užívání řečtiny prakticky vytlačil. Ruská církev byla ovšem pod správou řeckých metropolitů, kteří byli do Kyjeva vysíláni z Konstantinopole a ortodoxní víra a církevní organizace se staly nejúčinnějším prostředkem udržování byzantského vlivu v Kyjevské Rusi.

Porážkou Bardy Foky a podrobením se Bardy Sklera se Basileios II. stal konečně skutečným absolutním vládcem. Víc než dvacet šest let uplynulo od smrti jeho otce. Z toho třináct let byl císařem jen podle jména, zatímco skutečnou vládu vykonávali

vojenští uzurpátoři. Dalšíh třináct let jeho panování bylo vyplněno poručnickou vládou nenáviděného eunucha Basileia, dvěma občanskými válkami, trvalou hrozbou ze strany mocných maloasijských aristokratických rodin, kdy se Basileios musel neustále obávat netoliko o císařský trůn, ale několikrát i o vlastní život. Teď už nebyl nezkušený mladík, jako když ho v devatenácti letech předčasná smrt Ioanna Tzimiska učinila posléze císařem. Ve svých dvaatřiceti letech byl zkušeným válečníkem i politikem, který měl svou vlastní vyhraněnou koncepci i rozhodnost a schopnost ji prosadit. Jeho přehled i rozhodování zahrnovaly všechny složky i oblasti vnitřní politiky i zahraničních vztahů byzantské říše. Přesto však v jeho jednání a rozhodování po celou dobu jeho téměř půlstoletí trvajících vlády výrazně dominovaly dva určující faktory: byla to jeho nenávisť k bohaté a mocné maloasijské aristokracii a jeho přímo urputná vůle zničit bulharský stát.

Basileiův životopisec poznamenal, že jen zřídka prominul, ale spíše nikdy neodpouštěl příkoří, jež na něm bylo spácháno. V případě mocných aristokratů, kteří v době jeho dětství a mládí vůči němu vystupovali s takovou arogancí a zvůli a tolik ponížili jeho císařskou moc, to platilo do důsledků. Během celé své vlády nepřestával proti nim vystupovat jak proti jednotlivcům, tak jako proti společenské třídě. Při nejrůznějších příležitostech a záminkách drasticky zasahoval proti mocným jednotlivcům, aby udržoval strach mezi ostatními příslušníky této třídy. Konfiskace veškerého majetku eunucha Basileia Lakapena, který po čtyři desetiletí zastával nejvyšší postavení v říši, byla zmíněna už výše. Nebyl to však ojedinělý případ. Podobně byl zbaven všeho majetku a uveden do stavu obyčejných sedláků hrabivý *protovestiaros* Filokales. V obou případech to byli příslušníci vysoké byrokracie, na císaři přímo závislí. Basileios II. však stejně drasticky zasahoval i proti maloasijským magnátům, jejichž moc měla základ v rozsáhlých pozemkových državách daleko od hlavního města. Za klasickou ukázkou Basileiova postupu může sloužit případ jednoho z největších maloasijských magnátů Eustathia Maleina, jehož pozemky se rozkládaly v provinciích Kappadokia a Charsianon a v jehož sídle se roku 987 dal Bardas Fokas prohlásit císařem. Při návratu z východního tažení koncem roku 995 se císař na jeho statcích zastavil. Byl královsky hoštěn a na vlastní oči viděl, v jakém přepychu Maleinos žije, jakým množstvím služebnictva je obklopen, jak rozsáhlé a četné jsou jeho statky a kolik na nich žije paroiků, kteří je obdělávají a jsou na něm osobně závislí. Vzal si z toho poučení, jaké potencionální nebezpečí tak velké bohatství pro císařovu moc představuje, a vyvodil z toho poučení také konkrétní závěry. Po návratu do Konstantinopole pozval Maleina s celou rodinou do hlavního města a tam ho až do smrti držel v čestné vazbě, zatímco jeho statky byly zkonfiskovány ve prospěch koruny. Podobně byly drastickým způsobem okleštěny statky rodiny Foků a bohatá aristokratická rodina Musele byla přivedena prakticky na mizinu.

Těmto zásahům proti mocným statkářům dal Basileios II. právní podklad svými zemědělskými zákony, jimiž navázal na zákonodárné dílo svých dřívějších předchůdců, zejména Romana Lakapena a Konstantina Porfyrogenneta. 1. ledna 966 vydal

zákon, jímž zrušil dříve vydané zákony, podle nichž 40 let nepřetržitě držby pozemků, proti níž nebyly vzneseny námitky, zakládalo právo na jejich plné vlastnictví. Basileios vycházel ze skutečnosti, že pro mnohé statkáře nebylo nijak obtížné zamezit žádostem o navrácení půdy, již se zmocnili, ať už hrubou mocí, zneužitím své úřední pravomoci, podplácením či hospodářským vydíráním. Bylo běžnou praxí, že statky přecházely z otce na syna a na další generace, aniž by jejich uživatelé na ně měli platný právní titul. Tato praxe se nyní měla radikálně změnit. Bylo uznáno vlastnické právo pouze v těchto případech, kdy majitelé drželi pozemky po 75 let a mohli se vykázt platnými listinami prokazujícími legálnost jejich nabytí. Všechny ostatní pozemky měly být bez náhrady navráceny původním majitelům. Toto ustanovení platilo ovšem jen v případech soukromého vlastnictví. Pokud šlo o půdu, která kdy patřila státu, nebyla stanovena žádná lhůta promlčení nároků na ni, příp. byla rozšířena na plné tisíciletí, na celou dobu trvání římského císařství, a od uživatelů těchto pozemků se vyžadovalo, aby se vykázt platným titulem z doby císaře Augusta. Platnost všech listin vydaných císařskými úřady, které potvrzovaly pozemkové donace, byla odvolána a zejména všechny výnosy učiněné za úřadování eunucha Basileia byly prohlášeny za neplatné, pokud by císař sám nepotvrdil jejich platnost vlastoručním přípisem na rubu příslušné listiny.

Tento zákon byl po následujících třicet let uplatňován s krajní přísností a těžce postihl řadu aristokratických rodin. Ještě větší břemeno však pro ně znamenal zákon týkající se kolektivní odpovědnosti za placení daní, který Basileios II. vydal o osm let později (roku 1003/4) ve prospěch vesnických pospolitostí. Hlavním zájmem byzantského státu bylo dostávat pravidelně veškeré předepsané daně, a to zejména zemědělskou daň, protože ta tvořila hlavní část státních důchodů. Státní úřady hleděly proto předejít možnosti, že by byly zkráceny o důchody z pozemků, které jejich vlastníci opustili a které proto zůstaly ležet ladem. Tomu měla odpomoci instituce zvaná *allelengyon*, která tuto povinnost přenášela na vesnickou pospolitost, k níž příslušné pozemky patřily. V určitém smyslu tím navazovala na obdobnou pozdně antickou instituci zvanou *epibole*, ovšem s tím rozdílem, že zatímco *epibole* nuceně přidělovala sousedům do obdělávání ladem ležící pozemky, *allelengyon* určovalo, že sousedé, tj. členové vesnické pospolitosti, jsou povinni převzít kolektivní odpovědnost za daně z neobdělávaných pozemků a zajistit jejich plné placení. Podle nového zákona Basileia II. připadala tato povinnost nadále nikoli na „chudé“ (*ptochoi*), ale stala se výlučnou povinností „mocných“ (*dynatoi*), kteří měli své statky v okolí.

Tento zákon silně postihl i řadu církevních institucí a klášterů, jejichž pozemky zůstávaly často neobdělány a za něž jim tento zákon s novým důrazem přikládal daňovou odpovědnost. Basileios II. v dubnu roku 988, tj. v době, kdy byl v podstatě obklíčen v hlavním městě a musel čelit povstání ze všech stran, vydal pod nátlakem konstantinopolského patriarchy zákon rušící zákaz Nikefora Foky odkazovat církvi pozemkové vlastnictví anebo zřizovat nové církevní nadace. Tento nátlak Basileios církvi nezapomněl, a i když svůj ústupek už později neodvolal, přece jen jeho

pozdější zákonodárství bylo namířeno stejně tak proti církevním velkostatkům jako proti světským a především bralo v ochranu vesnické komunity, které ostatně byly základem finanční síly státu. V uvedeném zákonu z roku 996 zakázal, aby si biskupové přisvojovali drobné odkazy, které zbožní jednotlivci činili ve prospěch náboženských nadací. V případech, kdy několik jednotlivců založilo kapli či modlitebnu, aby při ní trávili kontemplativní život, a k tomu jí odkázali také své pozemky, neměla být tato instituce považována za klášter a jako taková připadnout i s veškerým majetkem ve prospěch a pod pravomoc biskupa. I po smrti donátora či donátorů měla taková kaple i se všemi pozemky zůstat vlastnictvím vesnické pospolitosti, která nesla daňovou povinnost s tím spojenou. Teprve instituce s osmi mnichy a více byly uznány za kláštery, jejichž jmění tím podléhalo pravomoci církevních a nikoli světských autorit. Aniž by tím zabraňovalo zřizování církevních nadací, přece jen toto nařízení mělo zamezit tomu, aby se církevní vlastnictví rozmáhalo na úkor selské půdy a zejména na úkor finančních nároků státu.

Pozornost byla věnována i vojenským statkům. V tomto ohledu byly uplatňovány zejména dva zákony vydané už Ioannem Tzimiskem v letech 974 a 975, které zakazovaly, aby se stratiotové, tj. svobodní držitelé pozemků přidělených jim státem a povinni za to vojenskou službou, uchylovali na statky velkých pozemkových vlastníků, ať už světských nebo církevních, jako jejich paroikoi a tím unikali daňové evidenci. Nařizovalo se v nich, aby takovíto uprchlíci byli vyhledáni a bez ohledu na jejich vůli opět usídleni na původních statech, kde měli povinnost zůstat. Nešlo tedy o obnovení jejich původního statutu svobodných rolníků, ale místo paroiků soukromých magnátů se tak stávali paroiky státu. Byl to výrazný krok v procesu utváření feudálních vztahů v Byzanci, které se na rozdíl od západu vyznačovaly velkou rolí centralizovaného státního aparátu a přitom závislostí zemědělského obyvatelstva na státní moci.

Starost o stálý a jistý zdroj příjmů i pravidelné doplňování armády byla nezbytná, protože jen díky tomu mohl Basileios II. uskutečnit své velké výboje, jimiž dovršil dílo svých předchůdců a zvětšil území říše v míře od dob Herakleiovy vlády nepoznané. Na východě dosáhl podstatných územních zisků především v kavkazské oblasti. Právě sem poslal hned roku 990 vojenskou výpravu proti gruzínskému králi Davidovi, kterému dříve za pomoc poslanou Bardovi Fokovi proti povstání Bardy Sklera udělil vysoký čestný titul *kuropalates*. David ovšem zůstal Fokovi věrný i v době jeho povstání proti Basileiovi. Spor s ním však Basileios vyřešil mírovou dohodou, podle níž měl David zůstat až do své smrti nezávislým knížetem, kdežto potom mělo jeho knížectví Tao připadnout Byzanci. Když byl David začátkem roku 1000 zavražděn, byl Basileios náhodou právě v Tarsu, kde přezimoval se svou armádou, v níž byla i jeho obávaná ruská družina. Okamžitě se s ní vypravil na sever a na řece Fasis se srazil se spojeným vojskem arménských a gruzínských knížat a předáků, v jejichž čele stál král Abasgů Bagrat. Po předběžné, spíše náhodné bitvě, v níž se projevila výrazná převaha byzantského vojska, bylo dosaženo mírové smlouvy obdobné smlouvě uzavřené dříve s knížetem Davi-

dem. Knížectví Tao bylo včleněno do území byzantské říše. Bagrat byl naproti tomu uznán samostatným panovníkem, opět s čestným titulem *kuropalates*, ovšem s tím, že po jeho smrti knížectví Vaspurakan ležící na východ od jezera Van připadne Byzanci. Třetí a poslední výpravu na Kavkaz pak Basileios uskutečnil roku 1021. Syn krále Bagrata Georgios porušil po jeho smrti roku 1014 smlouvu s Byzancí a zaútočil na knížectví Tao, které teprve nedávno získala. Basileios II. zaměstnaný válkou s Bulhary nechal tyto akce bez větší pozornosti a teprve když se po konečné porážce Bulharska jeho síly zcela uvolnily, vypravil se znovu, v podstatě už naposledy, osobně na východ. Podrobil odbojná arménská a gruzínská knížectví pod svou vládu, opanoval Vaspurakan a uzavřel smlouvu s králem arménského území Ani Ioannem Sembatem, že jeho země po jeho smrti připadne byzantskému státu.

Ve srovnání s tím byly Basileiovy vojenské akce proti Arabům celkem nevelké. Územní zisky Tzimiskova tažení do Palestiny nebyly trvalé a téměř veškeré území, které zde opanoval, se po jeho smrti dostalo opět do moci Arabů. Byzantinci naproti tomu drželi pevně ve své moci přímořskou část severní Sýrie s městem Antiochií jako centrem, zatímco emirát v Aleppu byl vasalským státem říše pod její ochranou a svrchovaností. Basileios II. se omezil celkem jen na to, aby tato území ochránil před arabskými nájezdy. Dvakrát se do těchto oblastí vypravil osobně. Koncem roku 994 bylo Aleppo ohroženo silným útokem fátimovských vojsk a byzantská posádka v Antiochii byla vinou neschopného velitele Michaela Burtza téměř zničena. Císař Basileios, který právě přezimoval se svým vojskem v Bulharsku, opět projevil rozhodnost a schopnost okamžité energické akce, jež byla pro něj příznačná. S vybranými oddíly se vydal okamžitě na pochod. Vzdálenost téměř tisíc kilometrů ze severozápadní hranice říše až na její nejzazší jihovýchod urazil za pouhých dvacet šest dní a jako smršť udeřil na útočící arabská vojska. Po zprávě, že sám císař se objevil na bojišti, fátimovská vojska uprchla zpět do Damašku. Basileios prošel celé území až dolů k Tripolí, zpustošil města Emessu a Rafaneiu, která byla pod arabskou mocí, a tažením, které netrvalo déle než půl roku, zajistil byzantskou vládu ve východních provinciích. Podobnou výpravu podnikl do Sýrie ještě jednou v roce 999/1000 a od té doby už zavládl na arabsko-byzantské hranici v podstatě klid. Roku 1001 uzavřel fátimovský kalif v Egyptě, pod jehož vládou se nacházela i Palestina, s Basileiem mírovou smlouvu, která na delší dobu zajistila mír a status quo v této oblasti.

Hlavní cíl Basileiovy zahraniční politiky, který zřejmě bral i za své osobní životní poslání, bylo zničení bulharského státu a naprosté podrobení Bulharů byzantské říši. Basileios byl odhodlán zlomit bulharskou vzpouru za každou cenu a přivést odpadlou provincii znovu pod bulharskou moc. Tento cíl sledoval s usilovnou a urputnou programovostí po třicet let a uskutečnil jej s bezohledným užitím všech mocenských prostředků. Jeho tvrdost, přecházející až v nepochopitelné projevy krutosti, mu vynesla příznačné epitheton *Bulgaroktonos* (Bulharobijce), s nímž vešel — obáván i nenáviděn — do dějin. Urputnost, s níž svůj cíl vyvrátit bulhar-

skou říši sledoval, a nenávisť a odpor, jež vůči Bulharům projevoval, vzbuzují až podiv a vyvolávají otázky, zda jeho motivy byly skutečně diktovány jen politickými zřeteli a vůlí obnovit velikost říše, zda zde nehrály roli i pohnutky více osobního rázu. Když bylo Basileiovi devět let, dal jej jeho nenáviděný nevlastní otec z politických důvodů zasnoubit s jakousi bulharskou princeznou. Neohlížel se přitom přirozeně ani sebedméně na Basileiovu vůli, nedbal toho, že mladičkový císař, který se už stejně cítil odstrčen uzurpátorem, jenž si osvojil místo jeho zemřelého otce jak na trůně, tak po boku jeho matky, se tímto chystaným nuceným sňatkem s jakousi barbarkou tím více cítil pokořen ve své odepřené císařské důstojnosti. Vražda Nikefora Foky zosnovovaná Basileiovou matkou ve prospěch jiného uzurpátora sice připravované svatbě zabránila, ale je dost možné, že vzpomínka na toto pokoření v době jeho dospívání hrála také svou roli při určování jeho postupu vůči Bulharům mnohem později.

Samuel dokonale využil vnitřních zmatků v Byzanci v době občanské války k upevnění svých pozic a rozšíření svého panství. Zmocnil se města Berrhoie, které mělo klíčové postavení jako brána do vlastního Řecka i jako možné nástupišť k útoku proti Soluni. Posléze ovládl i nejjihnější část dalmatského pobřeží s důležitým přístavem Dyrrhachiem, který měl funkci východního bodu pro námořní spojení s Itálií. Fakticky ovládal asi dvě třetiny balkánského poloostrova a Řecko leželo otevřeno jeho útočným nájezdům. Basileios na jaře 991 vytáhl osobně v čele vojska do Makedonie a po čtyři roky soustavně vytlačoval Bulhary z jejich pozic. Zpětným dobytím Berrhoie zajistil Thessaloniku proti možnosti neočekávaného přepadu a potom soustavně dobýval jednu bulharskou pozici za druhou; bulharské obyvatelstvo v dobytých územích bylo pobito nebo vzato do zajetí. Poučen svou první porážkou z roku 986 se však Basileios nesnažil o uskutečnění rychlé, daleko sahající výpravy; nepokoušel se svého cíle dosáhnout jedinou velkou bitvou. Nic nenechával náhodě, ale soustavným, byť i pomalým a neokázalým postupem provázeným důsledným ničením nepřítelova materiálního i lidského potenciálu usiloval o ovládnutí dobytých měst.

Basileios přitom nespolehal jen výlučně na vojenskou sílu, ale užíval pro dosažení svého cíle i diplomatických prostředků. Snažil se získat spojenectví a podporu slovanských kmenů sídlících v týlu bulharského protiníka. Tak poslal odznaky královské moci chorvatskému vládci Štěpánu Držislavovi, udělil mu vysoký titul *patrikios* a jmenoval ho správcem (*eparchos*) dalmatských měst na pobřeží přiléhajícím k jeho území. Podobně navázal styky se srbským knížetem Janem Vladimírem v Diokleii (Duklja), jehož poselstvo přicestovalo roku 992 po moři do Konstantinopole. Téhož roku vydal Basileios chrysobullu, která upravovala výši a způsob vybírání celních poplatků z nákladů na benátských lodích obchodujících s Konstantinopolí za podmínek pro Benátky velmi příznivých. Tato námořní republika se naproti tomu zase zavázala, že poskytne své lodi Byzanci k dispozici pro styk s jejími državami v jižní Itálii a že tak bude ve skutečnosti doplňovat její námořní sílu v Jaderském moři.

Události na východě roku 996 odvolaly Basileia z bulharského bojiště. Samuel toho okamžitě využil a hned následujícího roku podnikl velké tažení do Řecka, při němž pronikl až zcela na jih ke Korintskému zálivu. Při návratu se ho sice podařilo byzantskému veliteli Nikeforu Uranovi poblíž Thermopyl překvapivě přepadnout a porazit, takže Samuel, jenž sám utrpěl v bitvě zranění, byl nucen uprchnout do Thessálie. Jeho bojovou sílu však tento dílčí nezdar nijak neoslabil. Naopak v následujících letech se mu podařilo znovu dobýt Dyrrhachia a zmocnit se srbských knížectví Diokleie a Rašky. Dukljanský kníže Jan Vladimír byl zajat a v zajetí uznal Samuelovu svrchovanost, oženil se s jeho dcerou a vládl pak dále v Diokleii jako bulharský vasal. Na základě těchto úspěchů se Samuel roku 998 prohlásil carem.

Byzantský císař na to odpověděl až po návratu ze svého druhého východního tažení a po uzavření míru s Fátimovci roku 1001. Od té doby ovšem pokračoval ve válce s Bulhary důsledně a bez přestání až do jejich úplného zničení. Nejdříve zaměřil své tažení k Serdici, která tvořila křižovatku komunikací spojujících jednotlivé oblasti Bulharska a tím i klíčový bod k jeho ovládnutí. Jejím dobytím odřízl Samuela od severovýchodních území, která se svými centry Pliskou a Preslaví tvořila ústřední oblast původní bulharské říše. Úkol ovládnout tato území přenechal Basileios svým velitelům a sám se obrátil do Makedonie. Berrhoia se mu poddala dobrovolně, prudkými útoky se zmocnil silně opevněných měst Serbie a Vodenu. Odtud táhl na sever až k Dunaji, kde oblehl důležitou pohraniční pevnost Vidin. Zde narazil na houževnatý odpor a obléhání se protáhlo na plných osm měsíců. Samuel se neodvážil zaútočit na Basileiovu armádu přímo, ale pokusil se pomocí obránců města tím, že podnikl výpad na byzantské území proti Adrianopoli. Basileios se však nenechal odradit od svého plánu. Obranu byzantského území nechal místním velitelům a sám pokračoval v obléhání Vidinu, až se mu podařilo jej dobýt, bulharskou posádku zničit a z města učinit další svou vlastní základnu.

K velké bitvě mezi oběma císaři došlo až v polovině roku 1004. Basileios zaměřil od Vidinu zpět na jih do Makedonie a na řece Vardar poblíž Skopje se mu Samuel s celou svou armádou postavil do cesty. Bitva skončila naprostým rozdrčením Samuelova vojska. Jen málo Bulharům se podařilo uniknout, většina byla pobita. Město Skopje otevřelo Basileiovi své brány. Tento moment představoval zásadní obrat ve vývoji celé války a zdá se, že to bylo jasné i oběma zúčastněným stranám. Během necelých čtyř let Samuel ztratil přibližně polovinu celého svého území; východní část jeho říše byla, až na malé enklávy, zcela v byzantské moci. Opanováním hlavních pevností jako Skopje a Vodeny sevřeli Byzantinci zbývající Samuelovo území jakoby do kleští. A tento úspěch byl dovršen na jaře 1005, když do byzantské moci padl zpět přístav Dyrrhachion a Samuel byl zcela odříznut od přístupu k moři.

O událostech následujících deseti let nejsme podrobněji informováni. Basileios systematicky postupoval kus po kuse v dobývání bulharského území provázeném nelítostným pleněním a ničením. Válečné akce se neomezovaly jen na letní období,

ale docházelo k nim i v zimě, kdy bulharští rolníci a pastýři opouštěli se svými stády horské stráně a shromažďovali se ve vesnicích a údolích, takže ničení a loupení nepřátelského majetku i lidí bylo snazší a úplnější. K rozhodné bitvě došlo roku 1014. Basileios vytáhl od severu a postupoval údolím Strymonu mezi horskými hřebeny Ogražden a Belasica. Samuel se se svým vojskem opevnil v horské soutěsce Kleidion, ale Basileiovi se — snad pomocí zrady — podařilo obklíčit ho a následující bitva znamenala naprosté zničení bulharské armády. Carovi se sice podařilo s několika lidmi uniknout, jinak však byli Bulhaři pobiti nebo zajati. Celkem prý bylo zajato 14 000 Bulharů. A tu se Basileios rozhodl k činu, který představoval nepochybně vyvrcholení jeho krutosti vůči Bulharům a plně odůvodnil jeho přezdívku *Bulgaroktonos*. Všechny zajatce dal oslepit a vždy jednomu ze sta ponechal jedno oko, aby mohl být setnině svých druhů vůdcem. A takto zmrzačené bulharské bojovníky, kteří se už nikdy nemohli stát nebezpečím pro byzantské vojsko, poslal pod vedením jejich jednookých druhů nazpět k jejich caru. Když Samuel tento strašný průvod spatřil, byl raněn mrtvicí a o dva dny později, 6. října 1014, zemřel.

Co následovalo, byl už jen smutný epilog někdejší slávy. Bulharský odpor nebyl sice ještě zlomen, ale byl neorganizovaný a propukal jen sporadicky. A byzantský císař jej systematicky a zcela nelítostně ničil; už jeho jméno nahánělo hrůzu a při pohledu na císařskou standartu bulharští vojáci zahazovali zbraně a zděšeně prchali. V bulharské vládoucí rodině propukly krvavé spory. Samuelův syn Gabriel Radomír byl zavražděn svým bratrancem Janem Vladislavem, který se zmocnil vlády a dal povraždit další své příbuzné. Sám však zahynul při pokusu o útok na Dyrrhachion v únoru 1018 a pak už se bulharský odpor zcela roztrátil. Roku 1019 vstoupil Basileios II. do někdejšího Samuleova sídelního města Ochridu jako nepopíratelný vládce země. Byzantský císař se opět stal po řadě staletí vládcem celého Balkánu.

A zatímco až do té doby postupoval Basileios vůči Bulharům s neúprosnou tvrdostí a krutostí, zaujal nyní vůči podrobené zemi shovívavé stanovisko a prováděl velmi umírněnou politiku. Rozděлил území někdejší bulharské říše do pěti provincií, ale snažil se zachovat co nejvíce domácích zvyklostí, aby poražené obyvatelstvo zbytečně nejítřil. Podstatné bylo, že Bulhaři měli i nadále platit daně v naturáliích a ve stejné výši jako za panování jejich cara a nikoli v penězích, jak bylo zavedeno v Byzanci. Méně vyspělá bulharská ekonomika založená na směně v naturáliích tím nebyla násilně narušena a daně nepředstavovaly pro domácí obyvatelstvo větší zatížení než dříve. Největší význam vůbec však měla skutečnost, že Basileios ponechal zemi její vlastní organizaci. Bulharský patriarchát byl sice zrušen, ale jen pokud šlo o jeho hodnost. Byl nahrazen *autokefálním* (samosprávným) arcibiskupstvím, které nepodléhalo konstantinopolskému patriarchovi, ale jako autonomní církevní instituce bylo podřízeno přímo císaři. Bulharský lid v tom spatřoval zachování aspoň části svých práv a svéprávnosti a císař docílil toho, že moc konstantinopolských patriarchů nebyla ještě více zvětšena a že dobyté území i církevně zůstalo pod jeho vlastní kontrolou.

Basileiov návrat z Bulharska do Konstantinopole se proměnil v triumfální tažení. Nevracel se přímo, ale se vším vojskem táhl napříč celým Řeckem a své tažení vyvrcholil slavnostními bohoslužbami v Athénách, kde v Parthenonu na Akropoli, už od 5. století přeměněném na křesťanský chrám, vzdal Bohorodičce díky za to, že byzantská říše opět obnovila svou vládu nad ztracenými zeměmi.

Přestože Basileiova pozornost byla soustředěna především k jeho výbojům na Balkáně, neztrácel ze zřetele ani západní oblasti, i když zde se přímá byzantská vláda omezovala jen na jižní cíp italského poloostrova. Svou západní politiku Basileios opřel o spojení s benátskou republikou. Smlouva uzavřená mezi nimi roku 992 byla jen začátkem. Trvalá spolupráce obou mocností, jež se projevila např. pomocí benátského loďstva při byzantských vojenských akcích v jižní Itálii, byla nakonec formálně zpečetěna, když roku 1004 císař dal nejstaršímu synovi dóžete Pietra II. Orseola Giovannimu za manželku svou vzdálenou sestřenicí Marii z rodu Argyrů.

Sňatková politika měla však sloužit i mnohem významnějším cílům. Roku 996 byl oblíbenec císařovny Theofano, která sama byla byzantského původu, řecky mluvící biskup z Kalábie Ioannes Filagathos poslán do Konstantinopole, aby vyjednával o sňatku mladičkého císaře Otty III. s princeznou Zoe, dcerou Basileiova bratra, císaře Konstantina VIII. Rýsovala se skvělá vidina možnosti spojit obě části někdejšího římského císařství, které se od korunovace Karla Velikého roku 800 za římského císaře a ve skutečnosti už od doby ikonoklasmu a vlády karolinských majordomů ubíraly zcela různými cestami, opět v jeden celek. Otto III. byl jediný dědic západního císařství; Basileios II. sám žádné děti neměl a jeho bratr a spolucísař Konstantinos měl jen dcery. Západní nabídka byla byzantským dvorem velmi příznivě přijata. Ovšem jednání o sňatku bylo záhy na čas přerušeno, neboť Filagathos se dal získat římským protiněmeckým patriciem Crescentiem, aby se prohlásil vzdoropapežem proti Ottony podporovanému Řehoři V. Tento neuvážený pokus sice jednání mezi Byzancí a západním císařem zcela nezmařil, ale přece jen značně zpomalil a k zasnoubení byzantské porfyrogennety Zoe s Ottou III. došlo až roku 1001. Začátkem následujícího roku dorazila císařská nevěsta se skvělým průvodem do Bari, ovšem jen aby se dozvěděla, že k svatbě už nedojde: její mladý ženich zemřel 24. ledna 1002 na malárii. Z historické perspektivy je zřejmé, že plány na spojení obou císařství, pokud vůbec existovaly, nemohly mít žádnou naději na úspěch. Západ a východ představovaly už kulturně i společensky zcela rozdílné celky a Kerullariovo církevní schisma stejně jako střetnutí západních rytířů s Byzancí v době křížových výprav jen o něco málo později jasně ukázaly, jak daleko se obyvatelé obou říší od sebe dostali a jakou averzi k sobě chovají. Přesto však je plán na sňatek Otty III. s byzantskou princeznou názorným dokladem neuhasínající myšlenky o římské nadvládě nad celým (křesťanským) světem.

Michael Choniates pšící ve 13. století označil Basileia II. společně s Herakleiem za největší z byzantských císařů. Skutečně ze všech byzantských císařů snad právě

Basileios II. nejvíce ztělesňoval představu naprosto absolutního vládce — svrchovaného pána nad státní správou, nad církví i nad armádou, který diktuje svou vůli nejen uvnitř vlastní říše, ale prosazuje ji i vůči jejím sousedům. Jediný dochovaný portrét Basileia II., miniatura z jeho žaltáře vytvořená mezi lety 1017–1025, výtečně vyjadřuje toto pojetí: Basileios stojí v majestátním postoji jako válečník ve skvělém krunýři s kopím a mečem v ruce na štítě symbolizujícím okrsek zemský. A zatím co ho anděl korunuje korunou seslanou samotným Bohem, poražení barbarští náčelníci leží na zemi u jeho nohou a vzdávají mu úctu.

Za jeho vlády se byzantská říše rozpínala od Kavkazu po Dunaj. Arabský výboj byl dávno zastaven a islámští sousedé říše zůstávali v defenzívě a zachovávali klid. Rozsáhlé oblasti obsazené po staletí Slovy byly znova včleněny do správní soustavy říše a podrobeny byzantské moci. Byzantská armáda neměla sobě rovné. Uvnitř říše byla moc císaře absolutní. Státní byrokracie vykonávala přesně jeho pokyny a i ti nejvyšší státní hodnostáři byli zcela závislí na císařově vůli. Odbojná aristokracie byla poražena a soustavně potlačována císařovým drakonickým zákonodárstvím. Systém svobodných vesnických pospolitostí (ovšem ve skutečnosti stále více závislých na státní organizaci) stejně jako systém vojenských statků prožíval díky daňovým úlevám a přenesení různých jejich břemen na třídu „mocných“ období nového rozkvětu. A přestože Basileios II. snížil zdanění obyvatelstva, byla říše bohatá a ekonomicky prosperovala více než kdykoli dříve. Při Basileiově smrti bylo v státní pokladně na 15 miliónů zlatých nomismat a navíc ještě mnohem větší hodnota v drahých kovech, uměleckých předmětech, klenotech atd. Zdálo se, že skutečně lze mluvit o zlatém věku byzantské říše, jejíž moci a bohatství se nic nevyrovná.

A přesto tato velkolepost už v sobě skrývala leckterá nebezpečí, která se měla v nedaleké budoucnosti projevit. Moc aristokratických rodin byla sice potlačena, ale naprosto ne zlomena. Císař mohl zkonfiskovat jmění jednotlivých aristokratů, mohl dát některé z nich zmrzačit či popravit, přesto však na nich jako na třídě zůstal závislý. Bez nich se byzantská armáda neobešla a po celou dobu Basileiovy vlády různí Argyrové, Dalassenové, Komnenové, Melissenové a mnozí další veleli jeho oddílům anebo celým armádám. Bylo zapotřebí takové osobnosti s železnou vůlí a neochvějnou kázní, jako byl on sám, aby udržela všechny tyto sebevědomé velmože stejně jako celý rozsáhlý státní aparát v poslušnosti a podřídila jejich činnost zájmům státu.

Říše dosáhla rozsahu, jaký od Herakleiovy doby nepoznala. A přesto na Východě dosáhla zřejmě meze svých možností, přes něž už nedokázala jít. Tzimiskovy výboje v Palestině byly zase opuštěny a Basileios se je ani nepokusil znovu získat. Nepřicházelo vůbec v úvahu pokusit se o dobytí dalších ztracených provincií někdejší říše římské — Egypta, severní Afriky. A stejně tak na Západě dokázali Byzantinci pouze bránit nepatrné zbytky svých někdejších držav v Itálii, a to ještě jen s pomocí normanských žoldnéřů, což se později rovněž ukázalo osudným. Je pravda, že v polovině roku 1025 začal Basileios chystat velkou výpravu, která měla z moci Arabů dobyt Sicílii. Zda by se mu to podařilo, nelze říci. 15. prosince 1025, ve věku 68 let, když byl císařem po celých 49 let, Basileios II. zemřel.

Byzantská společnost na přelomu vývoje

Období mezi vládami dvou z nejvýznamnějších byzantských císařů — Basileia II. a Alexia I. — bylo sice krátké, ale plné důležitých zvrátů a změn. Říše, která po smrti Basileia II. stála na vrcholu moci, byla o necelých šedesát let později na pokraji úplného zhroucení. Ještě za vlády bezprostředních Basileiovyh nástupců, jeho bratra Konstantina a Konstantinových dcer Zoe a Theodory, či vlastně jejich manželů, Byzanc žádné vážnější ztráty neutrpěla. Naopak, za Konstantina IX. Monomacha dosáhla významného územního zisku, o který po staletí usilovala: připojení Arménie. Přesto však říši již ve třicátých letech oslabovaly vnitřní spory a bylo zřejmé, že byzantská expanze už dosáhla svého vrcholu. Vláda Konstantina IX. je považována za období relativního uklidnění. Bývá charakterizována jako doba, kdy vyvrcholila nadvláda vrstvy úřednické aristokracie, jíž se přičítají důležité změny ve správním a vojenském uspořádání, ale i v ekonomickém a sociálním ustrojení říše. Před polovinou století započal také velký kulturní rozmach. Přesto však i vláda Konstantina IX. byla provázena pokusy o převrat a vnitřními rozbroji; ty pak ve druhé polovině století přerostly takřka v anarchii. V téže době vzrostlo drastickým způsobem i vnější ohrožení: útoky nově se objevivších nepřátel — Pečeněgů, Turků a Normanů — znamenaly nebezpečí nejen pro územní celistvost, ale pro samu existenci říše. Situaci z dlouhodobého hlediska vážně zhoršil i cíkevní rozkol s Římem. Roku 1081, v době nástupu zakladatele komnenovské dynastie Alexia I. na trůn, se byzantská říše nacházela ve stavu krajního ohrožení a její budoucnost byla víc než nejistá.

Vláda Basileiovyh nástupců: konec byzantské expanze

Velký Basileios zemřel v 67 letech bez potomstva a císařská moc zůstala v rukou jeho o dva roky mladšího bratra Konstantina VIII. (1025–1028), který od začátku byl Basileiovyh spolucísařem, ale nikdy se za jeho života na vládě skutečně nepodílel; zdá se, že mu ani nebylo zatěžko smířit se s podřadnou úlohou, kterou mu vykázal jeho suverénně vládnoucí bratr. Konstantinova živelná povaha našla plné uspokojení v bezstarostném a nejednou nezřízeném užívání života, k němuž mu jeho postavení poskytovalo bohaté možnosti.

Zmizení mocné autority Basileiovy se hned projevilo neklidem na východní periférii, kde zejména aleppský emír využil vhodné chvíle, aby setřásl závislost na Byzanci a opakovanými nájezdy sužoval byzantské sousedství i samotnou Antiochii. Jistým znepokojivým zjevem bylo oživení opozičního hnutí uvnitř státu. Byzantští historikové tohoto období mluví o Konstantinově libovůli, jež prý nelidsky postihla řadu významných osob, bez výběru oslepovaných z císařova příkazu vydaného v prvním návalu hněvu a nejednou na pouhé podezření. Pozorná analýza těchto zpráv a jejich srovnávání se svědectvím arménského autora však ukazuje, že mezi aristokracií, jejíž moc a bohatství byly bezohledně omezovány Basileiem II., se za slabé vlády Konstantinovy vskutku objevily vážné pokusy o spiknutí. Vnitřní neklid byl vyvolán i daňovým útlakem. Bezohledná hrabivost fisku obzvláště těžce doléhala na selské obce, jejichž úroda v oněch letech byla zle postižena trvajícím suchem. Zatímco Basileios jim odročil lhůtu ke splnění daňových povinností, po jeho smrti byly nelítostně vymáhány dlužné daně za poslední dva roky spolu s dávkami uloženými již v letech vlády Konstantinovy.

Starost o fiskální správu a o celé vedení státních věcí přenechával ovšem Konstantinos svým zkušeným důvěrníkům, namnoze vybraným z řad enuchů. Jeho vlastní účast na vládě se omezovala spíše jen na formální úkony a vnější obřadnost. Na rozdíl od venkovansky drsného bratra měl Konstantinos nepochybný dar společenské obratnosti a pohotovosti slovního projevu. Jeho hlavní zájem však upoutával lov, závody v hippodromu a jiné kratochvíle. Na samém konci života se však nemohl vyhnout výběru nástupce, který by se zasnoubil s jednou z jeho dcer a tím získal legitimní nárok na vládu. Nejstarší Konstantinova dcera Eudokia si zvolila již před nějakou dobou život v klášteře, zbývaly tedy její dvě sestry, Zoe a Theodora. Císařova volba padla posléze na Romana Argyra, který patřil k předním členům senátorské aristokracie, byl spřízněn s vládnoucím rodem a zastával úřad konstantinopolského eparcha, v té době ještě velmi významný. Když nejmladší dcera Konstantinova Theodora odmítla Romanovu ruku, prostřední Zoe dala svůj souhlas. Podle platných církevních předpisů měl ovšem bránit uzavření sňatku příbuzenský vztah snoubenců, ještě více však skutečnost, že Romanos byl už ženat. I tuto překážku se podařilo překonat, když Romanova žena byla (dovednou lstí) vzdálena do kláštera. Romanův sňatek se Zoe se uskutečnil ještě před Konstantinovou smrtí.

V šedesáti letech oblékl Romanos III. (1028–1034) císařský purpur a jeho vladařská ctižádost směřovala velmi vysoko: toužil přiblížit se nejskvělejšímu vzorům období římského císařství i velkým postavám z minulosti ještě vzdálenější. Jeho skutečné schopnosti však zůstávaly daleko za těmito vypjatými představami, opravdovou velikost nahrazovala jen napodobivá póza.

Příležitost k uplatnění domnělého vojenského talentu se mu brzy naskytla, když bylo třeba uspořádat poměry v Sýrii, kde Arabové nedávno zasadili Byzanci citelné rány. Aleppský emír se v poslední chvíli pokusil vyhnout střetnutí s mohutnou vojenskou silou, kterou proti němu v létě 1030 vedl sám Romanos. Byzantská moc

byla doposud obávaná a Romanovi se tak naskýtala možnost bez boje obnovit svrchovanost nad Aleppem, znovu ochotným odvádět roční poplatky. Aleppské poselstvo přinášející bohaté dary zastihlo císaře ještě v Malé Asii. Romanos však zůstal hluchý jak vůči emírovým nabídkám, tak i vůči radám jeho vlastních lidí, kteří se právem obávali letních veder v Sýrii a uvědomovali si, v jaké nevýhodě bude těžkooděná byzantská jízda v boji proti nepříteli uvyklému domácím klimatickým podmínkám. Po prvním úspěšném střetnutí utrpělo byzantské vojsko poblíže pevnosti A'záz zdrcující porážku. Za obecného útěku sám Romanos stěží unikl zajetí, jeho císařský stan s mnoha cennými věcmi zůstal v rukou Arabů.

Dosud však měla Byzanc dosti síly, aby novými úspěchy zahladila dojem z trapné pohromy a stabilizovala celou situaci na východním pomezí. Tehdy poprvé se projevila skvělý vojenský talent Georgia Maniaka. Jako strateg thematu Teluch (poblíže Eufratu, severně od Aleppa) beze zbytku zničil početný oddíl Arabů opojených předchozím snadným vítězstvím. Největším Maniakovým činem v této oblasti však bylo dobytí Edessy (1032), odkud před necelým stoletím Ioannes Kurkuas přinesl do Konstantinopole zázračné *mandylion* s otiskem Kristovy tváře. K němu nyní přibyla další vzácná relikvie získaná v Edesse — domnělý vlastoruční list Kristův králi Abgarovi. Současně Byzanc zaznamenala ještě další úspěchy v boji proti syrským Arabům a také arabští vládcové Aleppa, z jihu ohrožení fatimovskou mocí, měli zájem na smíru s byzantskou říší. Syn emíra, se kterým se nešťastně utkal Romanos III., se znovu zavázal k dřívějšímu poplatku.

Nezdařená výprava do Sýrie přivedla císaře Romana do blízkého styku s obyvateli východních krajů, jež v předešlém století byly znovu přičleněny k byzantské říši. Vítězný postup vojsk Nikefora Foky a Ioanna Tzimiska zanechal na východ od Tauru rozsáhlé pásmo zpustošené a vylištěné země. Vzápětí však ony opuštěné kraje v Kilikii, severní Sýrii a severní Mezopotámii byly osidlovány křesťanským obyvatelstvem, jež sem přicházelo z nitra islámského světa. Za vlády Nikefora Foky se také znovu zalidňovala oblast Melitene, důležitá pevnost při horním Eufratu. Od roku 934 bylo město pevně v byzantských rukou, po léta však ještě bylo vydáno opakovaným arabským nájezdům. Nyní se tam ve velkém počtu stěhovali syrští obchodníci hledající na nově osidlovaném byzantském území výhodnější fiskální status, než jaký měli pod arabskou správou. Přes Eufrat přecházeli tito lidé se značným movitým jměním. Jedním ze způsobů, jak investovali tento kapitál, bylo zakládání klášterů, o jejichž výstavnosti se nám zachovaly zevrubné zprávy. Některé z nich se staly významnými středisky výuky kléru a intenzivního opisování rukopisů.

Vedle skutečného přistěhovalectví zaznamenávají prameny nový příliv Arménů. Arménský živel, odedávna usazený na půdě byzantské Malé Asie (v její severovýchodní části), dostával novou posilu jednak postupným připojováním arménských zemí, jednak stěhováním obyvatelstva. Již v 10. století historik Leon Diakonos psal o „zemi Arménů“, jež začíná od Lykandu. Vedle Arménů se ovšem v těchto končinách usazovali i jiní přistěhovalci, mezi nimi pokřtění Arabové. Thema

Lykandos v jihovýchodní části Malé Asie vzniklo na pustém území, kde se v opuštěných pevnostech s podporou Byzance uchytili počátkem 10. století náčelníci arménských ozbrojených band. Nová vlna arménské kolonizace, jež přišla o několik desetiletí později, neměla už onen dobrodružný a vojenský ráz. Nebyla také vyvolána žádnými katastrofálními událostmi, jakými byly na přelomu 9. a 10. století arabské vpády, jež strašlivě zpusťily Arménii a způsobily hromadný útek obyvatel. Od sedmdesátých let 10. století jsme naopak svědky přesunu arménského obyvatelstva, který svým pokojným charakterem připomíná skoro současnou syrskou emigraci do Byzance. Migrační pohyb Arménů vyvolaný přebytkem obyvatelstva v jejich vlasti směřoval tehdy především do řídce osídlených krajů v Kappadokii, kde arménští kolonisté se souhlasem byzantské správy zabírali půdu nejprve v oblasti Sebasteie a odtud se šířili dále.

Nebylo snadným úkolem včlenit do organismu říše onu velkou masu syrského a arménského obyvatelstva, které si s sebou přinášelo odlišné sociální struktury a kulturní tradice a v neposlední řadě také svou tradiční víru, projevující se v odlišné formulaci dogmatu i ve zvláštních obřadech a zvyklostech. V očích monofysitských Syřanů a Arménů přílušnost k byzantskému státu rozhodně nemohla spadat v jedno s ortodoxií pojatou ve smyslu chalkedonského koncilu z roku 451. Na druhé straně byzantská vláda z počátku musela zachovávat značnou míru náboženské tolerance vůči přistěhovalcům, bez jejichž pomoci by byla nemohla vskutku ovládat nově získaná území. Cílem, který Byzance sledovala, nepochybně bylo nenásilné sjednocení Syřanů a Arménů s konstantinopolskou církví, nikoli trvalé spolužití různých náboženských skupin pod jedinou vládou. Místní ortodoxní hierarchie v Melitene, stejně jako v Sebasteii však neuznávala žádná pravidla snášenlivosti vůči „heretickým“ Syřanům a Arménům. Zejména existence jakobitského patriarchy v samé blízkosti Melitene znamenala pro ortodoxního metropolitu sídlícího v tomto městě velmi nevídanou konkurenci. V Konstantinopoli však stížnosti místních církevních činitelů dlouho nenacházely očekávanou odezvu. Zejména Basileios II. zachovával v politice vůči heterodoxnímu obyvatelstvu východních částí říše prozíravou obezřetnost. Arménská historická tradice okrášlila období Basileiovy vlády legendami hovořícími o císařově netajené sympatii k arménské církvi a dokonce o jeho obrácení na její víru. V jeho postavě zůstal ztělesněn ideál císaře, který je vládcem Arménů a Syřanů stejně jako Řeků.

Pronikavý obrat přinesla teprve vláda Romana III. V létě 1030, kdy podle zprávy arménského historika Romanos III. za svého tažení do Sýrie nařídil odvést do vojska mnichy z arménských a syrských klášterů rozsetých v pohoří Taurus, byl v Konstantinopoli již skončen proces vedený od června 1029 proti jakobitské hierarchii z oblasti Melitene. Patriarcha Ioannes Mar Abdun byl exkomunikován a zemřel v exilu a perzekuce si vyžádala ještě jiné oběti mezi jakobitským klérem.

Závěrečný výrok konstantinopolské synody (květen 1030) připomíná představitelům provinciální správy v Melitene platnost zákonů zbavujících heretiky občanských práv a postihujících příslušné úředníky za nedbalost v trestání heretiků.

Místnímu kléru se ukládala povinnost pronásledovat herezi a zjištěné případy hlásit úřadům. Z těchto výzev vysvitá indiferentní postoj úředních činitelů v dogmatických a církevních sporech a jejich nechuť vůči provádění perzekuce, jež by narušovalo řádný chod administrativy v kraji, kde monofysité tvořili většinu obyvatelstva. Lze také soudit, že zdaleka ne všechen klérus melitenské metropole byl zajedno s tvrdě nesnášenlivým postojem metropolitů. Situace se nezměnila, ani když nový jakobitský patriarcha byl pronásledováním donucen přenést svoje sídlo na arabské území. Bylo to již na počátku vlády Romana nástupce Michaela IV. V roce 1039 synodální výrok patriarchy Alexia Studita hovoří o dalším vzrůstu jakobitské „hereze“ v celé melitenské oblasti a stěžuje si na nerespektování protiheretických zákonů ze strany tamějších činitelů. Neúspěch centralizačních snah Konstantinopole je již z těchto dokumentů jasně patrný — vývoj ve východních provinciích byzantské říše se začal ubírat svými vlastními cestami.

Po neúspěchu syrské výpravy se pozornost císaře Romana obrátila ke správě fiskálních zdrojů: jejich plným využitím chtěl vyvážit nemalé výdaje, jež si vyžádala jeho neslavně skončivší válečná akce. Na chvíli se Romanos stal — jak o něm píše Michael Psellos — spíše výběřčím daní než císařem. Peněžní sumy získané důsledným fiskálním účtováním se však zčásti neúčelně rozplývaly v průběhu stavby chrámu a kláštera Bohorodičky, jež císař dal budovat s neslýchanou nádherou v samotné Konstantinopoli. I v této věci vedla Romana epigonická ctižádostivost: jeho stavební dílo se mělo vyrovnat Justiniánovu chrámu Boží Moudrosti.

Nadměrnost fiskálních nároků a povážlivé plýtvání finančními zdroji státu jistě nepřispěly k Romanově popularitě. Vzmáhající se nespokojenost vytvářela vhodnou půdu pro pokusy o spiknutí, jež vycházely z aristokratických kruhů. Sám Romanos náležel svým původem k maloasijské aristokracii a první kroky jeho vlády odpovídaly zájmům této vrstvy. Především navrátil z vyhnanství a zahrnul projevy přízně významné osobnosti, krutě postižené za pokus o spiknutí proti Kosntantinovi VIII. Nesporně si také zavázal velké pozemkové vlastníky — světské i církevní — tím, že je zbavil břemene *allelengyon*, jež na ně uvalil Basileios II. Spiklenectví a pokusy o uchvácení moci však byly v podmínkách byzantské autokracie normálním jevem a v některých rodech vytvářely jakousi rodinnou tradici. Mezi těmi, kdo osnovali vzpuru proti Romanovi Argyrovi, se objevují členové rodin, které i za předcházejících vlád byly zapleteny do podobných akcí. Opozice se soustřeďovala kolem císařovny sestry Theodory, velmi nespokojené bezvýznamným postavením, jež zaujímala za Romanovy vlády. Smrtelné nebezpečí však císaři nevyvstalo z kruhu přívrženců Theodory, ale z okolí samotné císařovny Zoe.

Napjatý vztah mezi císařem Romanem a jeho chotí vyvěral ze zklamání Romanových nadějí na založení dynastie. Zoe, když se provdala za Romana Argyra, byla již padesátiletá. Přesto císař po jistou dobu důvěřivě naslouchal hlasům pochlebníků předpovídajících mu nejenom dlouhou vládu, ale i početné potomstvo. Když si konečně uvědomil marnost svého očekávání, přestal si své ženy vůbec všimnout,

uzavřel jí přístup k penězům a ponechal jí jen skoupě odměřený důchod. Osudnou chybou Romanovou bylo, že podcenil nebezpečí plynoucí z císařovny nenávisti vůči němu a že ani vážně nepočítal s možností její nevěry.

Vzdor svému věku si Zoe doposud zachovávala mnoho ze svého půvabu. V paláci kolovaly pověsti o její milostné náklonnosti k tomu či onomu muži z císařova okolí, všechny však znenadání zastínil mladý Michael, který se dostal do císařského paláce díky pomoci svého bratra, eunucha Ioanna, blízkého důvěrníka císaře Romana. Jejich rodina pocházející z Paflagonie rozhodně neměla za sebou vznešenou rodovou tradici. Michael však vynikal svým zjevem i duševní bystrostí a jeho mladistvá krása si císařovnu rázem zcela podmanila. Její pozdní vzplanutí poskytovalo Paflagoncům jedinečnou příležitost, kterou Ioannes okamžitě vystihl. Poslušen bratrových pokynů vzal na sebe mladý Michael roli milence císařovny. Jejich vztah se brzy stal veřejným tajemstvím a nevšimavý postoj císaře dával podnět k nejrůznějším dohadům. Zatímco Romanos nepodnikal zjevné kroky proti své ženě a jejímu milenci, druhá strana nezůstávala v nečinnosti. Ti, kdo tušili nebezpečí a naléhavě císaře varovali, byli zavčas odklizeni z cesty a ostatní tím byli spolehlivě umlčeni. Mezitím císaře začala stravovat záhadná nemoc a na jeho zjevu byly patrné příznaky pozvolné otravy. Jeho osud se však naplnil nad očekávání rychle: o velikonocích roku 1034 byl císař utopen v lázni.

Ještě téže noci byl do paláce povolán patriarcha, aby požehnal sňatku Michaela a Zoe. Situace byla obdobná jako po smrti císaře Nikefora Foky, Alexios Studites však nebyl patriarchou Polyuktova typu. Značný dar ve zlatě, jehož se od eunucha Ioanna i od samotné Zoe dostalo jemu i kléru sv. Sofie, účinně rozptýlil patriarchovy pochybnosti. Ozdoben znaky císařské moci jako jeho choť byl Michael spolu s ní aklamován obyvateli císařského paláce a nato i davem městského lidu, na druhý den pak přijal hold členů senátu.

Eunuch Ioannes, který byl vlastním původcem násilné změny na trůně, hned od začátku pamatoval na to, aby jeho bratr byl uchráněn před osudem Romana III. Císařovna Zoe, svěřená dohledu žen z císařova příbuzenstva, byla zcela zbavena volnosti pohybu uvnitř paláce a její styk s okolním světem byl pod přísnou kontrolou. Uvězněna v ženských komnatách císařského sídla byla nyní v postavení bezmocnějším nežli za vlády svého prvního muže.

Michael IV. (1034–1041) se v krátkém čase obeznámil se složitostí a nesnadností vládních úkolů a chopil se rozhodování o státních věcech s překvapující bystrostí úsudku. Po vládci, jakými byli Konstantinos VIII. a Romanos III., se vláda nad velkou říší Basileia II. opět dostala do schopných rukou. Tím tragičtější bylo, že Michael byl od mládí postižen epilepsií. Druhou osudovou zátěží bylo Michaelovo příbuzenstvo, v první řadě tři další bratři, jejichž lačné sobectví si nekladlo žádných zábran. Císařův vztah vůči nim byl krajně nevlídný, Michael však nic nemohl proti ochraně, kterou jim poskytoval nejstarší bratr.

Eunuch Ioannes se vedle bratra velkou měrou podílel na vládě a zejména pevně držel v rukou fiskální správu. Již na konci vlády císaře Romana zastával významný

finanční úřad spočívající ve správě důchodů z oněch císařských domén, jejichž výnos byl určen na vydržování útulku pro sirotky v hlavní město (*orfanotrofeion*). Proto také byl nazýván Orfanotrofos. Vynikal pronikavostí rozumu a velkou znalostí lidí, jimž se dovedl obratně přizpůsobovat podle okamžité situace. Neměl v ničem morálních skrupulí a jediným vyšším příkazem, jež uznával, byl zájem jeho rodiny. Proto nejednou kryl pochybené jednání bratrů a ochránil je před hněvem císaře Michaela, jemuž jinak bezvýhradně sloužil.

Ioannes se obával možného spiknutí a jeho obavy nebyly neodůvodněné vzhledem k tomu, že mezi aristokratickou elitou stále doutnala nespokojenost pramenící z toho, že císařská hodnost se ocitla v rukou společensky bezvýznamného Paflagonce. S obzvláštní nedůvěrou hleděl Orfanotrofos na Konstantina Dalassena, který po Michaelově nastolení dal hlasitě najevo svůj nesouhlas. Příležitost k zásahu proti němu poskytly události, k nimž došlo na místě tak citlivém, jakým byla v říši Antiochie.

Město na řece Orontu bylo tradičním centrem římského Orientu. Tím byl dán jeho mimořádný význam, ale i nebezpečí, které odtud mohlo ohrozit jednotu státu. Nově dobyté kraje na Východě, výrazně odlišné od ostatního byzantského území svou přírodní tvářností i kulturním vývojem, mohly lehce znovu odpadnout od říše, kdyby se Antiochie zmocnily odstředivé síly. Odboj proti ústřední vládě mohl v Antiochii snadno nalézt oporu jednak mezi místními odpurci byzantské ortodoxie, jednak v islámském sousedství. Byzanc měla v této věci čerstvou zkušenost z počátků vlády Basileia II. Je pochopitelné, že k východní metropoli se upínala zvýšená pozornost byzantské politiky. Jen pomalu a obezřetně byl obnovován antiošský patriarchát, jemuž byla ponechána velmi omezená teritoriální oblast, a patriarchové byli vyměňováni při sebemenším náznaku nespolehlivosti. Vedle chalkedonsky ortodoxní (melkitské) církve byli v Antiochii stále ještě četní monofysité, na ně však se nevzťahovala ona poměrná tolerance, jakou si v Konstantinopoli po jistou dobu ukládali vůči syrské jakobitské církvi v Melitene a vůči Arménům v Sebasteii. V Antiochii monofysitští Syřané a Arméni nesměli mít uvnitř města svoje kostely a svůj klérus. Nepřátelství mezi nimi a chalkedonity tam nejednou spadalo vjedno s antagonismem mezi místní nobilitou a představiteli byzantské správy.

Guvernér Antiochie s titulem *dux* (vybavený vojenskou a civilní pravomocí) byl obvykle vybírán z členů císařské rodiny. V době Michaela IV. byl na tuto funkci jmenován nejprve císařův bratr Niketas a po jeho předčasné smrti zaujal jeho místo druhý bratr Konstantinos. Niketovu příchodu do města předcházela dramatická událost. Nespokojenost s nespravedlivým vymáháním daní vyústila ve vzpouru a Niketas nebyl do Antiochie vpuštěn, dokud přísahou nezaručil městu beztravnost za zabítí výběrčího daní. V zápětí však bez ohledu na přísahu dal ve městě pobít větší počet lidí a odvést do Konstantinopole jedenáct předních Antiochijců, jež obvinil z tajného společení s Konstantinem Dalassenem. Orfanotrofos nyní neváhal ostře zakročít proti muži, jehož vliv mezi aristokracií byl stálou latentní

hrozbou vládě paflagonského rodu. Dalassenovo uvěznění vyvolalo nové vření mezi maloasijskými aristokraty; tři z nich byli postiženi zabavením celého jmění, které potom Orfanotrofos přidělil svému bratru Konstantinovi.

Bezostyšné obohacování paflagonského příbuzenstva a nelidské fiskální praktiky byly zdrojem obecné nenávisti vůči Orfanotrofovu režimu. Rolnické obce byly zatíženy placením pravidelné peněžní dávky (*aerikon*). Nová daň byla tím neúnosnější, že úrodu zemědělců nepřestávaly stíhat přírodní pohromy. Po záplavě kobylek, která v době Romana III. vyháněla v maloasijských provinciích mnoho lidí z jejich domovů, přišlo za Michaela IV. katastrofální sucho. Nedostatek chleba začal ohrožovat i obyvatele hlavního města, jejichž spokojenost byla životním zájmem každé byzantské vlády. Orfanotrofos nakoupil tehdy velké množství obilí na Peloponésu a ve středním Řecku, aby zajistil zásobování Konstantinopole.

Císař Michael si udržoval aktivní účast na vládě — alespoň v první době, dokud jeho zdraví nebylo zcela podlomeno. Vojsko, které soudobý historik Psellos nazval „nervem státu“, bylo Michaelovou přední starostí. Chtěl udržet říši v nezmenšených hranicích a k tomu cíli užíval jak diplomatických prostředků, tak i vojenské síly. Ve druhém roce Michaelovy vlády byzantská pobřežní obrana způsobila zničující porážku africkým a sicilským Arabům, kteří přepadali Kykladské ostrovy a západní břehy Malé Asie. S arabským vládcem Sýrie byl nato sjednán mír a spojenectví. Krátce poté sicilský emír žádal v Konstantinopoli o pomoc proti svému vlastnímu bratrovi; Byzanc dostala příležitost zasáhnout do poměrů na ostrově a upevnit tam svůj vliv. Za velitele vojenského sboru vyslaného na Sicílii byl vybrán Georgios Maniakes. Před jeho příchodem se však situace podstatně změnila: Oba bratři se usmířili a proti byzantské intervenci přivolali vydatnou pomoc z Afriky. Maniakes v jedné bitvě rozdrtil sílu afrických Arabů a zmocnil se pak celé řady měst ve východní části ostrova. Nová výprava z Afriky, podniknutá s ještě mohutnějšími silami, skončila další krvavou pohromou Arabů. Skvělý úspěch však nakonec přišel nazmar v důsledku Orfanotrofovy rodinné politiky. Spolu s Maniakem byl na Sicílii vyslán velitel loďstva, císařův švagr Stefanos, a prudké střetnutí s tímto Orfanotrofovým chráněncem se Maniakovi stalo osudným. Vítězný vojevůdce byl obviněn z pokusu o vzpouru proti císaři, dopraven v poutech do Konstantinopole a tam uvězněn. Stefanos a jemu přidružený velitel však nebyli schopni udržet Maniakovy výboje. Dobytá města upadla brzy znovu do rukou Arabů a Byzanci zůstala na Sicílii jediná Messina, chráněná díky vynikajícímu strategickému talentu tamějšího velitele, proslulého Katakalona Kekaumena.

Největší otřesy zažila říše v letech Michaelovy vlády na Balkánském poloostrově, kde nájezdy normádkách hord od severu tvořily neustálou hrozbu pro nedávno dobytá bulharská území. Ještě vážnější nebezpečí tam ohrozilo byzantskou moc zevnitř. První trhлина se objevila na západní periferii bývalé Samuelovy říše. V přímořské srbské oblasti, na území někdejší římské provincie Diokleie, si po zhroucení ochridského carství udržela pod byzantskou vládou jisté postavení srbská kmenová knížata. Dioklejský kníže Stefan Vojislav, který se hned po smrti

císaře Romana III. pokusil vymanit ze závislosti na Byzanci, byl tehdy zajat a odveden do Konstantinopole. Po krátké době však uprchl a znovu ovládl zemi, odkud vyhnal představitele byzantské moci. Vojsko vyslané proti odbojnému dioklejskému knížeti uvázlo v neschůdném horském terénu a bylo pobito.

V téže době propuklo na severu poloostrova povstání, které rychle zachvátilo větší část území někdejší Samuelovy říše. Podle shodného svědectví soudobých byzantských autorů dvě desetiletí cizí nadvlády nad Bulharskem naprosto neutlumila v této zemi touhu po vymanění z poroby. Doba preslavského a ochridského carství zůstávala ještě v živém povědomí. Část vládnoucí vrstvy, včetně členů panovnické rodiny, byla ovšem hned po podmanění Bulharska ze své země odvezena. Podle osvědčené metody se Byzanc snažila připoutat dosavadní nepřátele tím, že je obdařila hodnostmi, vysokým úředním postavením a pozemkovými statky. Odtržena od rodného prostředí měla tato bulharská elita nalézt novou možnost společného vzestupu ve službě byzantskému státu a splynout tak s ostatní byzantskou aristokracií. Větší část bulharských boljarů však zůstala na svých místech, kde jim bylo ponecháno pozemkové jmění i jistá správní pravomoc. Území bulharské říše bylo ovšem začleněno do byzantského administrativního systému a všechna vyšší místa v civilní správě byla hned od začátku zaujata Řeky, v jejichž rukou bylo také velení vojska. Za vlády Michaela IV. začali Řekové pronikat i do bulharského episkopátu a dokonce i do řad nižšího kléru, přestože bulharská církev zůstala i nadále autokefální (tj. nebyla podřízena žádnému jinému patriarchátu). Spolu s tím začal řecký jazyk, ovládající v Bulharsku provinciální administrativu, vnikat i do církve. Upevňování vlády cizích institucí, zákonů, zvyklostí a v neposlední řadě i cizí řeči se nepochybně setkal s odporem v celé bulharské společnosti. Boljarská aristokracie se nemohla smířit s podřízeným postavením, do něhož byla zatlačena nenáviděnou cizí mocí. Bylo nepochybně mnoho těch, kdo pomýšleli na ozbrojenou vzpouru a čekali jen na schopného jedince, který by měl dost autority, aby pod svým vedením soustředil všechny odbojné síly.

Roku 1040 se objevil dosud neznámý muž bulharského původu jménem Petr, uváděný pod přízviskem Deljan. Podle Skylitzova svědectví unikl z Konstantinopole, kde do té doby sloužil. Petr Deljan se prohlásil za Samuelova vnuka, byl povolán za „cara Bulharů“ a v čele stále vzrůstajícího povstaleckého vojska se vydal na jih do Skopje. Ovládnutím tohoto města se v rukou povstalců ocitlo samotné centrum byzantské správy na území Bulharska. Jeden z Deljanových oddílů dobyl Dyrrhachion, zatímco jiný podnikl úspěšný vpád do středního Řecka. Na vojenské organizaci povstání měla podstatný podíl boljarská aristokracie, z níž v době bulharského státu byli vybíráni velitelé vojska. Deljanova revolta se však nepochybně opírala o daleko širší sociální základnu. Její rozmach byl z velké míry podmíněn nespokojeností, jakou v širokých vrstvách vyvolala náhlá proměna dosavadního daňového systému. V bulharské říši byla pozemková daň vybírána v naturáliích. Vycházelo se přitom, podobně jako v Byzanci, z výměry zemědělské půdy obdělávané jedním spřežením. Podle výslovné zprávy Skylitzovy kroniky

Bulhar mající jedno volské spřežení odváděl státu 1 modios (tj. měřici) pšenice, stejné množství prosa a vědro vína. Basileios II. ponechal tyto dávky, jak se odváděly za Samuela. Teprve Orfanotrofos, který bezohledně zaváděl nové daně, necouvl před tak radikálním zásahem, jakým bylo nahrazení naturálních dávek peněžními, což ve skutečnosti znamenalo několikeré zvýšení. Situace drobného rolníka byla zoufalá a není pochyby, že vesnický lid všude vítal Deljana jako svého osvoboditele a přidával se k povstání. Není náhodné, že vlna vzpoury se přelila i do sousedního nikopolského thematu, jehož severní část po nějakou dobu patřila k Samuelově říši. Tamnější obyvatelé znali tedy z vlastní zkušenosti rozdíl mezi bulharským a byzantským systémem daní a Skylitzes výslovně poznamenává, že nepovstali proti Byzanci ze sympatií k Deljanovi, ale pro nadměrnost daňových požadavků Orfanotrofova režimu.

V té době území ovládané povstalci dosáhlo největšího rozsahu. Znenadání se však objevil na scéně druhý syn posledního ochridského cara Jana Vladislava Alusianos, který do té doby byl stratégem v západoarménské Theodosiopoli. Pro křivdu, kterou utrpěl od Orfanotrofa, tajně utekl a v přestrojení se dostal do Bulharska, kde se přidal k Deljanovi. Příchod onoho nepochybně legitimního potomka bulharského vládnoucího rodu změnil celou situaci: Deljanovi nezbylo než přijmout jej za spoluvládce a svěřit mu část vojska. Alusianos však utrpěl těžkou porážku před hradbami Soluně a od té doby vzrůstalo napětí mezi oběma vládci. Nakonec se Alusianos lstí zmocnil Deljana, dal jej oslepit a sám přešel k císaři, od něhož dostal vysokou hodnost magistra. Císař Michael se pak sám v čele vybraného vojska vypravil do Bulharska. Oslepený Deljan se brzy ocitl v jeho moci. Po zlomení posledního odporu povstalců v makedonské oblasti, jež byla jádrem Samuelova státu, se císař navrátil do Konstantinopole, kde své vítězství oslavil triumfem v hippodromu.

Bulharské tažení bylo posledním činem, k němuž se Michael, zcela již vysílený nemocí, ještě vzhopil. Vedle padoucnice byl v posledních letech postižen vodnatelností a marně hledal zázračné uzdravení u hrobu sv. Demetria v Soluni. Brzy po návratu z Bulharska Michael IV. zemřel v klášteře, který sám založil.

Prozíravý Orfanotrofos dávno předtím pamatoval na to, aby v případě bratrovi smrti vláda nad říší bezpečně zůstala v jeho rodě. Velice dobře si uvědomoval, co znamená tradice legitimacy, v obecném povědomí pevně spjatá s makedonskou dynastií. Zoe, jejíž osoba byla obzvláště blízká lidu hlavního města, byla hlavním činitelem v Ioannových výpočtech. Vskutku se mu podařilo ještě za bratrova života dosáhnout toho, že Zoe adoptovala císařova synovce, kterému se hned nato dostalo nejvyšší hodnosti caesara, udělované jediné členům císařské rodiny. Tím byl učiněn první krok k přechodu vlády do rukou členů paflagonského rodu. Po císařově smrti záleželo na rozhodnutí Zoe, v té chvíli jediné legitimní vládkyně. Osamocená císařovna neodolala obratně vedenému nátlaku a svolila přijmout svého adoptivního syna za spoluvládce, ujištěna slavnostními přísahami, že míra jeho účasti na vládě bude záviset na její vůli.

Nový císař Michael V. (1041–1042) byl synem Michaelovy a Orfanotrofovy sestry Marie. Jeho otcem byl onen Stefanos, který v čele loďstva doprovázel Maniaka na Sicílii. Kdysi se živil prací v loděnicích, kde bylo jeho úkolem vysmolvání lodí. Přízvisko Kalafates, upomínající na jeho původní zaměstnání, přešlo pak i na jeho syna. Mladý Michael měl hodně společného s Ioannem Orfanotrofem, záludnost však u něho nabývala mnohem nebezpečnějších forem a na rozdíl od strýce se necítil vázán žádnými pouty oddanosti k vlastnímu rodu. Nebyl ochoten sebemeně se dělit o moc s příbuznými a záhy pomýšlel na jejich odstranění. Kalafatovy nepřátelské úmysly vůči vlastnímu příbuzenstvu zčásti vyplývaly z politických úvah. Paflagonská rodina, jejíž členové zaujímali nejvýznamnější místa ve státě, byla v obecné nenáviti. Na sklonku vlády Michaela IV. bylo odhaleno několik spiknutí, do nichž byli zapleteni lidé z aristokratických kruhů. Je příznačné, že vlastním smyslem chystaného převratu bylo odstranění císařovy rodiny. Nešlo o samotnou osobu Michaela IV.: jeho sesazení mělo být jen nezbytným prostředkem k dosažení cíle. Dalo se očekávat, že podobné pokusy se budou opakovat i za vlády Michaela V., a bylo proto v zájmu nového císaře, aby se závčas oddělil od svého rodu a vytvořil si tak pevnější základ pro vlastní popularitu. V první řadě se musel zbavit Orfanotrofa, kterého poslal do vyhnanství, a potom mohl odstranit i ostatní příbuzné. Učinil tak zcela brutálním způsobem: mladší členové rodu byli na jeho rozkaz vykolešeni, jiní byli vypovězeni.

Michael V. měl dobré důvody nedůvěřovat aristokracii, od začátku nepřátelsky naladěné vůči vládě plebejského paflagonského rodu. Proto se podle osvědčené praxe obklopil novými lidmi z řad eunuchů cizího původu. Chtěl však opřít svou vládu o širší základ, a proto všemožně usiloval o přízeň lidu hlavního města. Jeho pozornost se zaměřovala v první řadě na zámožnější kruhy z obchodní a řemeslné vrstvy a těmito lidem také dával okázale přednost před úřednickou elitou. Tato politika směřovala k upevnění vlády a k přerování posledních pout závislosti na staré dynastii. Bez ohledu na slavnostní přísahy Michael velmi brzo odsunul císařovnu Zoe od všeho vlivu na vládu a znovu ji podrobil ponižujícímu dohledu. Teoreticky však stále byl jejím spoluvládce, její jméno bylo všude vzpomínáno na prvním místě. Kalafates byl odhodlán zbavit ji i tohoto formálního prvenství a vyhladit tak z povědomí lidí nepříjemnou skutečnost, že jeho vladařská moc je odvozena od legitimní moci makedonského rodu.

Michael V., příliš spoléhající na oddanost obyvatel hlavního města, nepočítal ovšem s pověstnou měnivostí smýšlení a nálad konstantinopolského lidu a na druhé straně nevzal v úvahu sílu poutající široké vrstvy obyvatelstva k makedonské dynastii. Mýlil se osudně i v předpokladu, že nápravou některých křivd a drastickým postupem vůči vlastní rodině již dostatečně upevnil své postavení. Císařova opatření směřovala k uklidnění obecné nálady, neměnila však dosavadní správní systém. Ani zásah proti neoblíbeným osobám nebyl proveden důsledně: Kalafatův strýc, nenáviděný Konstantinos si nadále podržel vlivné postavení.

Všecky tyto okolnosti přispívají k objasnění příčin neslavného konce vlády Michaela V. Nadšené projevy přízně, jimiž byl zahrnut při slavnostním průvodu o první povelikonoční neděli roku 1042, jej utvrdily v přesvědčení, že půda je dostatečně připravena k uskutečnění jeho záměru. Nedbaje varovných hlasů, které se předtím ozývaly v jeho okolí, podnikl osudný krok. Zoe, oviněná z travičských úkladů proti císaři, byla v noci odvezena do vyhnanství na Princův ostrov v Marmarském moři, kde byla donucena přijmout mnišský stav. Její vypovězení bylo na druhý den veřejně oznámeno, reakce lidu však byla zcela jiná, než Michael očekával. Jeho nepřátelé nemuseli vyvinout mnoho námahy, aby podnítili obecnou vzpuru. Napětí vládnoucí ve městě propuklo v živelnou bouři, která smetla vratké základy, na nichž spočívala moc Paflagonců. Všechna nenávist vůči této rodině se nyní vybila v útoku na její nádherně zbudované domy. Císař byl obklíčen v paláci, kam za ním přispěchal jeho jediný spojenec, strýc Konstantinos. Lidová bouře se neuklidnila, ani když se v císařské lóži hippodromu objevila Zoe, narychllo přivezená nazpět z vyhnanství. Bylo zřejmé, že odstranění populární císařovny se stalo jen podnětem k výbuchu povstání vyvěrajícího z daleko hlubších příčin. Na shromáždění, jež se v chrámu sv. Sofie seskupilo kolem patriarchy Alexia, bylo rozhodnuto povolat k vládě Theodoru, která od doby Romana III., kdy byla přinucena k přijetí mnišského stavu, žila zcela v ústraní. Zatím dav lidu útočil na velký císařský palác, jehož obránci nemohli dlouho odolávat početní přesile. Kalafates a jeho strýc unikli na loď a hledali záchranu ve Studijském klášteře, kde oba přijali mnišské roucho. Lidé kolem Theodory se však obávali, aby se Zoe z řevnivosti vůči sestře v poslední chvíli s Kalafatem nedohodla. Michael a Konstantinos byli proto vytrženi ze svého asyly a oslepeni. Zoe posléze svolila rozdělit se o vládu s Theodorou. Společná vláda obou sester (1042) však trvala jen necelé dva měsíce.

Konstantinos Monomachos: vláda byzantské civilní aristokracie

Sotva lze pochybovat o tom, že shoda mezi oběma vládnoucími císařovnamy byla jenom povrchní. Theodora, do nedávna zcela zatlačená do pozadí, nabyla na významu od chvíle, kdy sehrála tak závažnou úlohu ve svržení Michaela V. Je možné, že právě nedůvěra vůči sestře byla hlavním důvodem, proč se Zoe přes všechny dosavadní trpké zkušenosti rozhodla uzavřít nový sňatek. Její volba nakonec padla na Konstantina Monomacha, s nímž ji spojovala dávná sympatie. Mladý Monomachos byl často vídán u dvora Romana III., s nímž byl v příbuzenském svazku. Jako muž okouzujícího zjevu a duchaplný společník si rychle získal přízeň císařovny. Jejich důvěrné rozhovory se staly vděčným tématem klepů, nebezpečnější však bylo podezření, že Konstantinos pomýšlí na vládu. Brzy po nastoupení Michaela IV. se ocitl ve vyhnanství na Lesbu, kde strávil dlouhých sedm let. Teprve pád Michaela V. mu přinesl vysvobození a nečekaně prudký vzestup. Zoe jej nejprve ustanovila na významné místo v provinciální správě a brzy nato povolala

do Konstantinopole, kde měl po jejím boku nastoupit vládu. Zoe i Konstantinos uzavírali již třetí sňatek. Z hlediska církevních předpisů to znamenalo velmi vážnou překážku, patriarcha Alexios však dovedl toto úskalí obratně obeplout. Konstantinův příchod do hlavního města provázela radostná nálada, kterou živě zachytil Michael Psellos na stránkách své *Chronografie*. Celé volné prostranství až k samým hradbám se naplnilo davy, jež přišly uvítat nastávajícího císaře. Po tísnivých letech paflagonské vlády nastalo zřetelné uvolnění.

Konstantinos IX. Monomachos (1042–1055) neopakoval chyby svých předchůdců vůči ženě, která jej povznesla k císařské moci. Legitimní nároky Zoe i Theodory byly navenek plně respektovány, jejich jména se objevovala vedle jména Konstantinova na všech důležitých státních aktech. Jako císař vystupoval Konstantinos spolu s oběma císařovnamy a po Zoině smrti (1050) s Theodorou.

Již šedesátiletá Zoe nežárčila na císařův soukromý život. Bez odporu se smířila s tím, že vedle ní zaujala významné postavení neteř zemřelé Konstantinovy druhé ženy. Mladá Marie Sklerovna byla oddanou životní družkou ovdovělého Konstantina. Neopustila ho ani v trpkých letech vyhnanství a Monomachos na ni nezapomněl ani tehdy, když jej politická nutnost přiměla ke sňatku s legitimní císařovnou. Se souhlasem Zoe dal přivést svoji milenkou do hlavního města a posléze dosáhl uzavření „přátelské dohody“, která legálně upravovala její statut u dvora. Sklerovně se dostalo titulu *sebasta* a dvorský ceremoniál jí vyhrazoval místo hned za oběma císařovnamy. Měla ovšem nepřátele mezi přísnými mnichy i v okolí císařovy sestry Euprepie, avšak Zoe a Theodora nad ní držely ochrannou ruku a závčas utišily výbuch pobouření, jež se proti ní zvedl mezi konstantinopolským lidem.

Celá atmosféra císařského dvora byla teď jiná než v předcházejícím období. Konstantinos Monomachos měl nepochybný talent získávat si lidi. Přístup k císaři byl nyní snadný a navíc Konstantinos se nijak nestaral o vlastní bezpečnost. Vcelku se nerad znepokojoval vážnými starostmi a neukládal si mnoho kázně v užívání života. Velkou ranou pro něho byla nenadálá smrt Sklerovny — *sebasta* odešla dříve než Zoe a Konstantinovy naděje, že jednou bude moci učinit svou milenkou císařovnou, zůstaly neuskutečněny.

Marnotratná Konstantinova štedrost dala Michaelu Psellovi podnět k obvinění, že Monomachos lehkomyšlně rozházal nesmírné poklady, jimiž Basileios II. naplnil komnaty i rozsáhlá podzemní sklepení císařského paláce. Podobně císaře kritizovali i jiní byzantští autoři. V objektivním pohledu historie však mnoho z dobových žalob vznášených proti Monomachovi ztrácí opodstatnění. Léta dlouhých válek minula, uklidnily se i vnitřní zmatky, zájem lidí se obracel k pokojné činnosti a život znovu nabýval svých práv. Je možno si představit, že právě Konstantinos Monomachos se svými sklony k bohémské bezstarostnosti byl typem vládců, který dobře odpovídal náladě doby a zčásti i jejím skutečným potřebám. Přesto počátky Monomachovy vlády nebyly nijak klidné — nebezpečí vyvstávalo na různých stranách a vlny se několikrát hrozivě vzedmuly.